

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра загальної та практичної психології

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПАТРІОТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ В ОСВІТНЬО-ВИХОВНОМУ
СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Кваліфікаційна робота здобувача
освітнього ступеня магістр
(бакалавр, магістр)

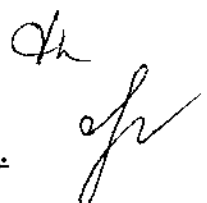
спеціальності 053 Практична психологія
(шифр і назва спеціальності)

освітньої програми Психологія
(назва освітньої програми)

Пономаренко Андрій Андрійович
(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

Керівник д.п. н., Макарчук Н.О.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

Рецензент к.п. н. Замашкіна О.Д.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

Робота допущена до захисту
на засіданні кафедри загальної та практичної психології

протокол № 6 від «27» чудне 2022 р.

в.о. Завідувач кафедри
[підпис] Тракторевич О
(підпис) (прізвище, ініціали)

Робота пройшла публічний захист
на відкритому засіданні ЕК
«24» січня 2023 р.

Оцінка 90 відм
(за стобальною шкалою) (за традиційною шкалою)

Голова ЕК
[підпис] Момарчук Н.О
(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ	7
1.1 Патріотичне виховання як психолого-педагогічна проблема.....	7
1.2 Освітньо-виховне середовище гуманітарних закладів вищої освіти як засіб патріотичного виховання.....	23
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ	44
2.1 Показники, рівні та критерії патріотичної вихованості в студентській молоді.....	44
2.2 Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.....	51
РОЗДІЛ III. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В УМОВАХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	63
3.1 Модель патріотичного виховання молоді в освітньому середовищі.....	63
3.2 Обґрунтування психологічних умов патріотичного виховання у студентів гуманітарних закладів вищої освіти.....	71
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83
ДОДАТКИ	93

ВСТУП

Актуальність дослідження проблеми патріотичного виховання учнівської молоді зумовлена багатьма обставинами – соціальною ситуацією, що склалася в нашій державі, трансформаціями в соціальному, політичному, економічному житті, переоцінкою цінностей у свідомості людей.

У Концепції загальнодержавної цільової соціальної програми патріотичного виховання населення на 2015-2022 роки зазначено, що важливість патріотичного виховання визначається процесом формування єдиної політичної нації в Україні. Патріотичне виховання населення спрямоване на забезпечення цілісності та єдності України, що є стрижнем української національної ідеї.

У наказі МОН № 641 від 16.06.15 Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді та Методичних рекомендацій з національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладів, слід зазначити, що інтеграційні процеси, які відбуваються в Україні, європоцентризм, пробудження громадянської та громадської ініціативи, поява різноманітних громадських рухів, поширення волонтерської діяльності, відбуваються на тлі зростання інтересу і прояву патріотичних почуттів, нового ставлення до історії, культури, релігії, традицій і звичаїв українського народу.

Вища освіта на сучасному етапі розвитку суспільства покликана надавати пріоритет вихованню патріотизму як невід'ємної складової світогляду студента та його ставлення до Батьківщини, інших націй і народів, національних святинь, зміцненню любові до України, мови, почуття відповідальності за свою незалежність, збереження матеріальних і духовних цінностей.

Тому в сучасній вищій освіті актуалізується потреба у вихованні патріотизму майбутніх бакалаврів та магістрів як почуття і як фундаментальної якості особистості на основі нових підходів і методів його реалізації. Для успішного вирішення цієї проблеми ефективним буде створення патріотично спрямованого навчально-виховного середовища гуманітарного університету.

Теоретичний аспект патріотичного виховання розробляли відомі українські психологи та педагоги минулого: В. Алещенко, Г. Алчевська, Б. Братусь, Г. Ващенко, Б. Грінченко, М. Грушевський, О. Духнович, Л. Душацький, М. Драгоманов, В. Кремінь, А. Макаренко, С. Максименко, І. Огієнко, В. Позняков, В. Руденко, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського, К. Чорна, які багато уваги приділяли вихованню любові до свого краю, рідної мови та формуванню національної самовпевненості.

Проблема сутності патріотичної свідомості відображена у вітчизняній (А. Бичко, В. Горбулін, С. Каверін, І. Надольний, Ю. Радковець, Л. Сохань, М. Шкарата, В. Хорошко) та зарубіжній (І. Кант, Д. Ласіка, К. Роджерс, Е. Фромм та ін.) філософії.

Ціннісні мотиви формування громадянсько-патріотичної культури молоді всебічно висвітлено у працях В. Баранівського, О. Безкоровайної, О. Колба, Л. Кримеця, М. Сметанського, Г. Тарасенка, Г. Шевченка, І. Шоробури, Г. Флоровського та ін.

Серед сучасних вітчизняних вчених можна виокремити дослідження О. Абрамчук (розглядав особливості патріотичного виховання студентів вищих технічних навчальних закладів), О. Гевко (досліджував особливості національно-патріотичного виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва), Р. Петронговського (вивчав формування патріотизму старшокласників у поза навчальній виховній діяльності) та ін.

Водночас згадані дослідження розкривають лише окремі аспекти зазначеної проблеми, патріотичне виховання студентів гуманітарних університетів ще не стало предметом спеціального наукового дослідження.

Отже, важливість і актуальність патріотичного виховання студентів гуманітарного ЗВО та недостатня теоретична і практична розробленість проблеми, необхідність вирішення суперечностей зумовили вибір теми кваліфікаційного дослідження: «Психологічні аспекти патріотичного виховання в освітньо-виховному середовищі закладів вищої освіти».

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка психолого-педагогічних умов патріотичного виховання студентів у навчально-виховному середовищі гуманітарного університету.

Гіпотеза дослідження. Патріотичне виховання студентів у навчально-виховному середовищі гуманітарного університету буде ефективним за таких психолого-педагогічних умов:

- використання виховного потенціалу навчальних предметів психологічного напрямку для патріотичного виховання молоді;
- залучення студентської молоді до співпраці в суспільно важливих патріотичних проектах;
- активне вивчення майбутніми бакалаврами та магістрами гуманітарного університету національно-культурної спадщини українського народу.

Відповідно до мети та гіпотези визначено **завдання дослідження**:

1. Визначити сутність термінів «патріотичне виховання», «освітньо-виховне середовище» та «психологічні умови патріотичного виховання».
2. Розкрити психологічні особливості та виховний потенціал освітнього середовища гуманітарного університету.
3. Визначити структуру, критерії, показники та позначити рівні патріотичного виховання майбутніх бакалаврів та магістрів.
4. Розробити модель, обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність психолого-педагогічних умов патріотичного виховання студентської молоді та методики їх реалізації.

Об'єктом дослідження є патріотичне виховання як психолого-педагогічний феномен.

Предметом дослідження є психологічні аспекти патріотичного виховання в освітньо-виховному середовищі закладів вищої освіти.

Для досягнення поставленої мети, вирішення поставлених завдань і перевірки гіпотези використано такі **методи дослідження**: теоретичний – класифікація, систематизація, аналіз, зіставлення наукових підходів, понять, положень, визначень та узагальнення основних характеристик понять для

розкриття сутності патріотичного виховання студентської молоді, визначення критеріїв, показників та рівнів досліджуваної проблеми; емпірико – діагностичні (спостереження, анкетування, бесіда, тестування, професійне оцінювання) для визначення стану патріотичного виховання студентів гуманітарного закладу вищої освіти.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилась в Ізмаїльському державному гуманітарному університеті. Респондентами виступили студенти I-V курсів педагогічного факультету та факультету управління, адміністрування та управлінської діяльності. Усього дослідженням було охоплено 54 студента.

Структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел з 88 найменувань і додатків. Містить 15 таблиць, 7 рисунків. Основний текст викладено на 99 сторінках.

РОЗДІЛ І. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1 Патріотичне виховання як психолого-педагогічна проблема

Соціально-філософський аналіз сучасного українського суспільства свідчить про наявність у ньому складних проблем матеріального та духовного характеру, які серйозно загрожують утвердженню України як національної, цілісної держави.

Ключовою серед них є проблема патріотичного виховання національно свідомого громадянина України. Патріотизм, для розвитку якого раніше було докладено багато зусиль, поступово перетворився з необхідного елемента виховання наступних поколінь на щось зайве, застаріле. До розвитку патріотизму у молоді ставляться все більш формально, що відбиває прагнення до патріотизму і викликає сумніви в доцільності цієї особистісної риси. Перед незалежною Україною постало завдання історичної ваги: відродити українське національно-патріотичне виховання і водночас підняти його на сучасний рівень розвитку науки і культури.

У наш час, коли молодь здебільшого спрямовує свої зусилля на накопичення матеріальних цінностей і благ, виникає необхідність творчого використання кращих надбань минулих поколінь для всебічного обґрунтування нової парадигми патріотичного виховання як процесу формування особистості [15, 76].

Проблеми патріотичного виховання молоді знаходяться в центрі досліджень філософських, психологічних та педагогічних наук, розв'язання яких нині вимагає кардинальних змін у сфері підготовки студентської молоді.

Система патріотичного виховання в сучасних умовах включає формування та розвиток суспільно важливих цінностей: громадянськості та патріотизму у виховному процесі; масова патріотична робота, яка організовується та здійснюється державними структурами, громадськими рухами та організаціями; діяльність засобів масової інформації, наукових та інших організацій, психологічних спілок, спрямованих на вирішення та акцентування завдань

патріотичного виховання, формування та розвиток особистості громадянина і патріота Батьківщини. У зв'язку з цим сучасний здобувач вищої освіти має бути носієм гуманізму та яскравим прикладом громадянина та патріота, який створює умови для розвитку гуманістично орієнтованого конкурентоспроможного громадянського суспільства.

За результатами аналізу довідкової літератури, першоджерел та періодичних видань встановлено, що існують різні підходи до визначення поняття «патріотизм». Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови це поняття визначається так: «любов до Батьківщини, відданість їй і своєму народу, готовність її захищати» та «патріот — той, хто любить свою Батьківщину, він відданий своєму народові, він готовий на жертви і подвиги» [34, 54]. Визначальною в такому трактуванні є емоційно-чуттєва сфера особистості, категоріями якої є: любов, відданість, готовність.

Філософія трактує це поняття як феномен, морально-політичний принцип, зміст якого включає любов до Батьківщини, гордість за її сьогодення і минуле, відданість інтересам Батьківщини і прагнення її захистити [14, 35].

Історико-філософський аспект патріотизму включає трактування його як соціально-історичного явища, зумовленого соціально-політичними, економічними, етнокультурними та іншими особливостями певного суспільства. Зауважимо, що проблема патріотичного виховання та його ролі у формуванні особистості була в центрі уваги багатьох українських мислителів різних поколінь і поглядів від часів Київської Русі до сьогодні [17, 66].

Видатні українські філософи О.Духнович, Г.Сковорода, К.Ушинський, Т.Шевченко, І.Франко, П.Юркевич.

У своїх філософських і літературних творах Г.Сковорода порушує проблеми дослідження людини та її буття. Його світоглядні позиції мають патріотичний і релігійно-філософський характер. Розмірковуючи про віру, любов, мораль, щастя, патріотизм, філософ вказує, ким є людина, у чому сенс її життя.

Жорстоко критикував Т. Шевченко псевдопатріотів, які, прикриваючись любов'ю до людей і турботою про їхнє добро, «з власного народу шкуру

здирають і соки його п'ють». Усю свою творчість він присвятив проблемам національного самоусвідомлення, боротьби народу за свою національну і соціальну самовпевненість. Основним гаслом Т. Шевченка є вислів «любить Україну, як матір»[17, 77].

Ця філософія є глибоко індивідуальною, особистою і водночас базується на національній ідеї українського народу, його ментальності.

Шевченкова філософія пробудження людської гідності, скорботи-співчуття за покалічене життя, сили протесту й бунту впливає з патріотичної любові до Батьківщини.

Сутність морально-патріотичної філософської парадигми розкриває видатний український філософ ХІХ ст. П. Юркевич, а саме те, що істина відкривається не лише мисленням, а й «серцем».

Філософія І. Франка — це заповідь любові до Батьківщини й людства. Загалом його філософія є живим втіленням філософії українського духу початку ХХ століття, витoki якого сягають Г.Сковороди та Т.Шевченка. Вчений вважав, що традиційна українська родина є першим і найвпливовішим осередком патріотизму, національної єдності та виховання, місцем прищеплення здорових норм і навичок поведінки, поваги до рідної мови, народних звичаїв і традицій [17, 75].

Філософи визначають патріотизм, з одного боку, як суспільно-моральне начало, що характеризує ставлення людей до своєї країни і виявляється в певному способі дій і складному комплексі соціальних почуттів, що прийнято називати любов'ю до Батьківщини. З іншого боку, як суспільно-політичне явище, що має природні витoki, свою внутрішню структуру, яка в процесі суспільного розвитку наповнювалася різноманітним соціальним, національним і класовим змістом [24, 49].

Актуальність філософської проблеми освіти підкреслюється духовною кризою, яка стала повсякденним атрибутом сучасного суспільства. Формування нового глобального інформаційного простору, зміни форм соціальної комунікації, зрушення морально-етичних орієнтирів актуалізують необхідність комплексного

обґрунтування нової парадигми патріотичного виховання як процесу становлення людини [23, 51].

Філософсько-соціальну сутність патріотизму дослідники пов'язують переважно з тим, що кризові явища, які вони сприймають у суспільстві, активізують ставлення людей до певних явищ, які мають глибоку історико-культурну спадщину та великий невикористаний потенціал, а сам патріотизм розглядають як джерело відродженого суспільства. Новий підхід базується на розумінні патріотизму як складного соціокультурного явища, що пронизує основні сторони життя як суспільства, так і окремої людини. Оновлений патріотизм може стати одним із чинників консолідації та розвитку суспільства, що виходить за рамки багатьох негативних явищ сьогодення.

У працях сучасних українських дослідників В. Алещенко, В. Андрущенко, І. Бега, І. Бровера, Л. Душацького, С. Каверіна, В. Ковалю, В. Кремінія, В. Кульчицького, К. Чорної та інших проблема демократичного та національно-патріотичного виховання висвітлюється з філософсько-антропологічним акцентом.

Соціально-філософський вимір патріотизму в сучасному українському суспільстві досліджувала Н. Волошина [47]. Дослідниця зазначає, що патріотизм є елементом системи духовних цінностей людини. Він не дається людині при народженні на генетичному рівні, а формується під впливом суспільства. У кожному історичному епоху існувала відповідна форма патріотизму, яка визначалася існуючими суспільними відносинами [47, 53].

На думку автора, патріотизм є особливою духовною цінністю, оскільки виступає гарантом єдності, гармонізації сучасного українського суспільства, збереження його самобутності та культурної самобутності в полігамній людській спільноті.

Патріотизм українського суспільства має свої особливості. Насамперед йдеться про високу гуманістичну спрямованість української патріотичної ідеї; віротерпимість; соборність; колективізм у вирішенні громадських завдань,

особлива любов до домашньої природи. Складовими частинами патріотизму є емоційний, інтелектуальний, трудовий аспекти [47, 64].

Вивчали психологічні основи патріотичного виховання Б. Ананьєв, І. Бех, П. Блонський, Л. Виготський, О. Леонт'єв, О. Петровський. Серед сучасних дослідників, які займаються питаннями патріотичного виховання та громадянських якостей особистості, слід назвати П. Вербицьку, Н. Волошину, В. Герасимова, П. Ігнатенко, К. Чорну, Ю. В. Шевченка, О. Шестопалюк та ін.

Психологічна наука (І. Бех, А. Бітюєва, П. Гнатенко, Л. Душацький, О. Киричук, С. Максименко, Н. Михальченко, В. Павленко, В. Руденко, Г. Флоровський) вивчає механізми інтеріоризації тих суспільних процесів і явищ, які впливають на формування патріотичних якостей особистості. Особистісна цінність почуття патріотизму створюється стійким переживанням любові людини до найближчого і найдалшого оточення, в якому вона перебуває і яке для неї є важливим [11, 39].

І. Бех визначає патріотичне виховання як спрямування індивідуального становлення людини як патріота, що включає формування ціннісного позитивного (пізнавально-емоційного) ставлення до Батьківщини. Психічна структура людського ставлення є своєрідним поєднанням когнітивних і емоційних утворень, причому останній компонент вважається провідним [19,51].

В. Мірошніченко, який досліджує психологічні аспекти патріотичного виховання, стверджує, що ставлення особистості до рідного краю відображає її соціально-психологічну позицію. На думку автора, самі відносини пов'язані з такою характеристикою психіки, як менталізм.

Менталітет створює можливість для людини ідентифікуватися з певним народом, певною культурою, тобто виявити свою ментальність.

Менталітет є філософсько-психологічною основою патріотизму, оскільки формується в процесі порівняння культур різних цивілізацій [18, 31].

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає можливість стверджувати, що менталітет — це сукупність моральних, розумових та інтелектуальних особливостей мислення певного народу, що виявляється в культурі, поведінці,

поглядах, звичаях тощо. Менталітет українців вирізняють такі якості: працелюбність, волелюбність, доброзичливість, гостинність, миролюбність тощо.

Н. Снопко [58], яка досліджує психологічні механізми патріотичного виховання в системі професійної освіти, стверджує, що патріотичне виховання – це суб'єкт-суб'єкт орієнтований процес, у якому суб'єктами є як той, хто навчає (вчитель), так і той, хто навчає. навчання. В основу концепції патріотичного виховання покладено педагогічні технології конструктивного використання психологічних механізмів суб'єкта патріотичного виховання – сублімації, проєкції, ідентифікації.

Такої ж думки й Н. Волошина [47], яка стверджує, що патріотизм суспільства існує і проявляється завдяки наявності суб'єкт-об'єктних відносин. Суб'єктами соціального патріотизму є особистість, сім'я, еліта, клас, група, етнос і нація. Враховуючи співвідношення суб'єкта та об'єкта, об'єктом патріотизму може бути Батьківщина та елементи суспільства; суб'єктами патріотизму є окрема особа, військова організація. Патріотизм – це соціально-психологічна якість, яка формується, розвивається або притупляється (втрачається) у процесі життя під впливом політичних, економічних і соціальних чинників. Н. Волошина визначила такі принципи формування та розвитку патріотизму в суспільстві: наступність; детермінованість патріотизму, причинність; системне використання всіх існуючих факторів формування патріотизму; співвідношення суспільних та індивідуальних форм патріотизму; спрямованість патріотизму на людей, які є його суб'єктом і об'єктом [47, 52].

Ідеалами в патріотичному вихованні можуть бути духовні цінності етичної, естетичної та художньої культур, а також якості самої людини – розум, воля та інші здібності, які знаходять своє втілення в різних видах діяльності [63].

Інші дослідники наголошують на важливості врахування об'єктивних психологічних механізмів розвитку мотиваційно-ціннісної сфери особистості: її почуттів, потреб, переконань, ціннісних орієнтацій, рис характеру. Під виховними механізмами розуміють способи розвитку мотиваційно-ціннісної сфери особистості в процесі засвоєння соціального досвіду.

Теоретичний аспект патріотичного виховання розробляли відомі українські педагоги минулого: Г. Ващенко, М. Грушевський, М. Драгоманов, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, які багато уваги приділяли вихованню любові до свого краю, рідної мови, формуванню національної самовпевненості.

Розглядаючи патріотизм як сукупність політичних і моральних уявлень, моральних почуттів, В.О. Сухомлинський здійснював патріотичне виховання на засадах гармонійного співвідношення інтересів особистості та держави, наголошуючи на неприпустимості відокремлення впливу на свідомість і емоції від діяльності з обов'язковим врахуванням особливостей духовного життя учнів у різні вікові періоди. При цьому вчений наголошував, що насамперед патріотичні та моральні ідеї перетворюються на стійкі духовні утворення – погляди, переконання, ідеали, ціннісні орієнтації – за умови, що людина набуває їх дослідницьким шляхом, працею, евристикою з певної системи знання, інформація, художньо-естетичні образи, національні традиції, звичаї тощо.

По-друге, вдосконалення світоглядної свідомості патріота в студентській молоді відбувається шляхом оновлення змісту освіти, який за своїм обсягом і характером має передусім відображати світоглядно-ціннісне багатство місцевого народу та найвищі досягнення світової культури, сприйняті через призму національної свідомості.

По-третє, дієвою формою формування обов'язків і відповідальності перед Батьківщиною має бути участь здобувачів вищої освіти у суспільно корисній праці, яка має патріотичне спрямування.

По-четверте, ставлення студента до свого фізичного та психічного здоров'я слід розглядати не лише як особисту справу, а й як прояв відповідальності перед суспільством і країною.

По-п'яте, необхідність реформування педагогічної думки вимагає від викладача переходу від ролі інформатора й контролера, організатора навчальної діяльності до старшого товариша, друга, духовного наставника, наукового консультанта, організатора самостійного здобуття знань, творчості студентської молоді [13, 30].

В. Сухомлинський створив принципово нову систему виховання, у центрі якої поставив учня як суб'єкт виховання і спрямував виховний вплив на його внутрішній світ, духовність. Зокрема, весь процес патріотичного виховання в дитинстві вчений побудував на психологічній основі поступового переходу від зовнішніх регуляторів активності підлітка до внутрішніх детермінант його поведінки та діяльності.

В основі формування та виховання патріотичних переконань та ідеалів лежали психологічні закономірності: розуміння підлітком моральних цінностей; усвідомлення та переживання моральних понять у реальних стосунках з людьми; суб'єктивне ставлення підлітка до істин і сприйняття суспільно значущих моральних цінностей у сферу особистої значущості; психологічна готовність підлітка діяти відповідно до переконань перед виникаючими ідеалами; мотивація вчинків, діяльності підлітків і моральне задоволення від їх результатів у розвитку моральної свідомості.

Особливу увагу вчений приділяв розвитку почуттів любові, відповідальності, обов'язку перед своєю нацією, постановці підлітком особистої проблеми перед власним сумлінням при виборі моральної поведінки щодо Батьківщини. Бачення В.О. Сухомлинського гармонійного виховання як процесу виявлення вроджених якостей дитини в особливо організованому суспільстві глибше виявляється в його творах останнього десятиліття. Сила та ефективність патріотичного виховання за вченим, визначається тим, наскільки глибоко ідея Батьківщини проникає в духовний світ підлітка в період його становлення як особистості і громадянина, наскільки глибоко він бачить світ і себе очима патріота [34, 37].

Нині національно-патріотичне виховання (А. Асмолов, М. Боришевський, Р. Захарченко, В. Кузь, В. Позняков, В. Руденко, Б. Цимбалістий, О. Ярмоленко) та військово-патріотичне виховання (З. Діхтяренко, М. Зубалій, В. Івашковський, О. Колб, С. Максименко, В. Мірошніченко). Питання формування військового патріотизму певною мірою обговорюється в працях А. Абрамова, В. Баранівського, Л. Душацького, В. Лутовінова, В. Стасюка, В. Мірошніченко та М. Шкарата.

Проблеми патріотичного виховання на сучасному рівні досліджували І. Бех та Н. Чорна, які констатували, що за роки незалежності в Україні створилися передумови для модернізації змісту і технології патріотичного виховання, формування гуманістичних цінностей та громадянської позиції підростаючого покоління. У центрі процесу патріотичного виховання була людська особистість як найвища цінність. Основою системи патріотичного виховання є національна ідея як консолідуючий чинник розвитку суспільства [22, 43]. Автори розглядають патріотизм як суспільну та індивідуальну цінність, складову структури особистості. Патріотизм — це любов до Батьківщини, свого народу, турбота про його добробут, сприяння становленню й утвердженню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовність захищати її незалежність, служити й захищати її, розділяти її долю зі своєю долею [20, 23].

Патріотизм – складне і багатогранне поняття, одна з найважливіших складових індивідуального і суспільного способу життя.

На особистісному рівні патріотизм є переважною стійкою якістю людини, яка виявляється в її свідомості, моральних ідеалах і цінностях, у реальній поведінці та вчинках. Це нормальний моральний стан людського життя. Воно проявляється не лише в незвичайних ситуаціях, а й у щоденному виконанні особистістю праці, яка приносить користь і людині, і суспільству. Тому суб'єктом – носієм патріотизму є сама людина. Завдяки її творчості розвивається любов, відданість, почуття патріотизму.

Бути патріотом означає піднятися духовно, усвідомити безумовну цінність Батьківщини, до якої вона справді й об'єктивно належить, долучитися до неї розумом і почуттями. Водночас патріотизм передбачає виявлення в собі беззастережної відданості Батьківщині, здатності безкорисно радіти її успіхам, удосконалювати її, служити їй, поєднувати свою долю з її долею і не любити Україну здалеку [20, 24].

На макрорівні патріотизм є невід'ємною частиною суспільної свідомості, яка проявляється в колективних настроях, почуттях, ціннісному ставленні до свого народу, його способу життя, національних досягнень і заслуг, культури, традицій,

героїчного історичного минулого та сучасного розвитку країни. Патріотизм передбачає знання особливостей своєї «малої Батьківщини», любов до неї. Любов до Батьківщини в українському патріоті поєднується з вірою в неї, в її покликання, у прекрасне майбутнє, яке неодмінно станеться.

Справжній патріот, керуючись життєвим досвідом і героїчним минулим людей, вірить, що впорається зі своїми історичними випробуваннями і вийде з них сильнішим і духовнішим. Проте свідомий патріот бачить не лише духовну красу свого народу, а й його слабкості, помилки та недосконалості, розуміє, що в історії рідного краю є й темні, важкі моменти. Любити своїх людей не означає підлещуватися їм чи приховувати їхні слабкості, а чесно й мужньо викривати їх і боротися з ними. Це вияв громадянської мужності. Національна гордість не повинна перероджуватися в самовдоволення [20, 25].

О. Стьопіна має власний погляд на сутність патріотизму, який визначає досліджуване явище як невід'ємну цінність і духовно-моральну якість особистості, що виражається у почутті любові до Батьківщини та моральній відповідальності за долю Батьківщини і готовність безоплатно захищати етнічне та національне самовизначення, свідоме збереження та примноження національних духовних і матеріальних цінностей [22, 52].

Таке розуміння патріотизму дозволило їй визначити рівні патріотичного виховання особистості:

- виховання любові та поваги до батьків, своєї сім'ї, які мають формуватися в дошкільному віці в рамках сімейного виховання;
- виховання позитивного ставлення до «малої батьківщини» (свого міста, краю, області), тобто етнічної самоідентифікації, яка формується у підлітків під час навчання в школі;
- виховання у молоді позитивного ставлення до Батьківщини (національного патріотизму); формується в період навчання у випускних класах шкіл і ЗВО;
- усвідомлення своєї приналежності до історичної спільноти та культурно-релігійної традиції східнослов'янських народів, тобто формування толерантності в

міжнаціональних відносинах з позитивною етнічною ідентичністю - також є виховним завданням університетів;

- виховання доброзичливого ставлення до всіх людей світу – якості, притаманної високодуховній особистості, яка формується в процесі самовиховання протягом життя [12; 14; 35].

За словами О. Стьопіної, виховання національного патріотизму, в основі якого лежить позитивне ставлення до своєї країни, неможливе без проходження людиною всіх попередніх етапів. Патріотизм – це складна цілісна система патріотичних якостей духовно-морального, емоційно-почуттєвого, інтелектуального та діяльнісно-поведінкового характеру.

Виходячи з цього, було визначено структуру патріотизму, що складається з таких компонентів:

1) духовно-моральний (почуття любові до Батьківщини, моральної відповідальності перед нею, почуття духовного зв'язку зі своїм народом);

2) пізнавальний (всебічне знання історії та культури рідного краю, патріотична свідомість);

3) ціннісні (необхідність інтерналізації системи духовно-моральних і культурних національних і загальнолюдських цінностей, серед яких своє місце займає і патріотизм);

4) ініціативний (готовність діяти на користь своєї країни, відстоювати її інтереси, захищати їх тощо);

5) ідентифікація:

- етнічна самоідентифікація (толерантне ставлення до представників інших націй на основі позитивної етнічної самоідентифікації);

- національна ідентифікація (національна гідність, почуття приналежності до нації, позитивне ставлення до співвітчизників);

- громадянство (необхідність належного виконання громадянських обов'язків) [27; 45].

Аналіз різних підходів до визначення поняття «патріотизм» (Р. Бобріх, О. Вишневський, В. Гонський, Л. Душацький, М. Іванов, О. Колб, О. Коркішко, Н.

Левина, В. Лутовінов, Г. Мітін, С. Паршук, В. Позняков, Ю. Руденко, К. Чорна та ін.) зробив можливим Ю. Зубцовій виділити такі аспекти цього явища:

1) патріотизм як почуття: ставлення до Батьківщини, народу, суспільства, моральне почуття, зумовлене світоглядом людини, її приналежністю до етнічної спільноти;

2) патріотизм як один із сильних і постійних мотивів суспільної діяльності;

3) патріотизм як система поглядів, ідей, що є результатом засвоєння культури, традицій і звичаїв свого народу;

4) патріотизм як безпосередній вияв любові до Батьківщини у вчинках людей, активна самореалізація на благо Батьківщини.

Ю.А. Зубцова дійшла висновку: патріотичність особистості – це соціально-психологічна риса, яка виявляється в єдності знань і активних емоцій особистості по відношенню до світу людей, навколишнього матеріального середовища та суспільства в цілому [3; 9; 26; 59].

Науковими дослідженнями встановлено, що в структурі особистості тісно пов'язані три групи патріотичних рис:

1) характеристики, що характеризують ціннісне ставлення особистості до своєї родини;

2) якості, що визначають моральне ставлення до людей, толерантне ставлення до інших культур і націй;

3) характеристики, що характеризують ставлення до своєї країни, рідного краю.

Основними патріотичними якостями визначаються:

- любов і повага до батьків, своєї родини, почуття гордості за свій рід;

- ціннісне ставлення до Батьківщини, місця народження;

- толерантне ставлення до людей інших національностей, шанобливе ставлення до своєї культури та традицій;

- самоусвідомлення як частини української нації [11; 19; 48] .

Відповідно до такого розуміння патріотизму патріотичне виховання розуміється як систематична і цілеспрямована діяльність суб'єктів навчальних

закладів професійної освіти, закладів вищої освіти, державних установ і громадських організацій щодо формування в молоді патріотичної свідомості, заснованої на почутті вірності Батьківщині і готовності виконувати громадянський обов'язок і конституційний обов'язок захищати інтереси Батьківщини.

Патріотичне виховання, на думку Н. Снопко [63], це процес свідомого і цілеспрямованого впливу на особистість, що призводить до створення стійких механізмів регуляції патріотичної свідомості, патріотичного ставлення та поведінки. Патріотичне виховання – це процес усвідомлення людиною своєї соціальної значущості та свого суспільного визнання. Як цілеспрямований процес патріотичне виховання є єдністю етичного й естетичного навчання та самовиховання. Діяльність з патріотичного виховання зумовлена суспільними відносинами, має соціальний характер, має практичний бік, дає можливість виховання гуманістично спрямованої особистості, високої громадянської позиції, професіоналізму і відповідальності, уміння використовувати спеціальні знання в повсякденній практиці; пізнавальна функція дозволяє зрозуміти взаємозалежність різних сфер життя суспільства, розвиваючи інтерес до вдосконалення культури.

Основним шляхом оптимізації компонентів системи, її психолого-педагогічного механізму та технології виховання патріотизму є інновації радикального характеру широкого застосування. Сучасна система освіти побудована за парадигмою соціальної освіти.

Вона потребує особистісно зорієнтованого змісту, який дозволить розглянути всебічну сутність особистості, загальнолюдських і національних цінностей. Ідеали в патріотичному вихованні можуть бути духовними цінностями етичної, естетичної та художньої культур, а також надбання самої людини - розум, воля та інші здібності, які знаходять своє втілення в різних видах діяльності [26].

Кожен із розглянутих суб'єктів патріотичного виховання молоді може відновити свої функції у вирішенні актуальних науково-теоретичних, організаційних, правових, фінансово-економічних та інших проблем, але цього

недостатньо для досягнення бажаного результату – формування особистості громадянина і патріота.

Необхідно враховувати основні причини зниження рівня патріотизму серед молоді, всіляко сприяти створенню умов для розвитку єдиної системи патріотичного виховання, яка зможе працювати успішно вирішувати проблеми навчальні завдання.

Останніми роками посилюється інтерес молоді як до далекого, так і близького минулого нашої Батьківщини, до духовно-етичних і соціально-філософських проблем. Це свідчить про стихійний пошук життєвих духовних орієнтирів у молодіжному середовищі. Цій позитивній тенденції протистоїть інша, яка деструктивно впливає на формування молодого покоління.

І якщо сьогодні в молодіжному середовищі повага до минулого часто межує з елементарним невіглаством чи цинічним ставленням до нього, то незабаром все може змінитися. Прагнення молоді до позитивних духовних змін вселяє надію та вселяє впевненість у подоланні духовно-етичної кризи, яку ми сьогодні переживаємо.

Отримані результати в цілому містять наукове підґрунтя для вирішення великої соціально-педагогічної проблеми: розроблено концепцію сучасної системи патріотичного виховання молоді; виявлено психолого-педагогічні умови його ефективності та запропоновано шляхи вирішення протиріч.

Патріотичне виховання студентів гуманітарного ЗВО має свої особливості, які визначаються специфікою змісту, рівнем мотивації та досвідом його використання в навчанні та вихованні здобувачів.

Завдання патріотичного виховання успішно вирішуються, якщо виховний процес здійснюється систематично і комплексно, якщо в цю діяльність включені як суб'єкти, так і об'єкти патріотичного виховання; забезпечується координація виховних заходів усіх категорій професорсько-викладацького складу, враховуються індивідуальні особливості та особливості студентів недержавних ЗВО, аналізуються умови, в яких відбувається процес патріотичного виховання, використовуються різноманітні форми і методи.

Патріотичне виховання є першочерговим завданням кожної національної системи освіти. Форми і методи патріотичного виховання можуть бути різними. Велику роль відіграють такі атрибути національно-державної ідентичності, як гімн, прапор, герб, національні свята. Формування любові до Батьківщини, національної гордості починається з раннього дитинства. Цю форму навчання можна простежити майже в усіх країнах.

В. Мірошніченко [38] зазначає, що зміст патріотичного виховання буде цілеспрямованим, конкретним і ефективним лише за умови втілення його в практичну діяльність. Дослідник визначає наступні етапи його реалізації:

- інформаційний (надання інформації з метою усвідомлення патріотичних цінностей та ідеалів українського народу як особистих та активних у їх реалізації);

- організаційний (безпосередня організація навчально-виховного процесу з метою засвоєння наукових фактів, понять, теорій про природу і суспільство, норм поведінки, суспільних відносин, звичаїв, традицій; формування патріотичного світогляду особистості);

- сприяння патріотичному самовдосконаленню та самовихованню здобувача вищої освіти, формуванню патріотичних переконань, практичних умінь і вмінь реалізовувати патріотичні якості та почуття в процесі навчальної, виховної та практичної діяльності;

- оцінювання (визначення та оцінка рівня патріотичного виховання майбутніх фахівців відповідно до розроблених критеріїв).

М. Дідовець [4] наголошує, що патріотичне виховання є невід'ємною частиною загального навчально-виховного процесу молоді, основною метою якого є: набуття соціального досвіду, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків, успадкування духовних надбань українців, які досягають висока культура стосунків, формування особистісних якостей громадянина Української держави, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, інтелектуальної, правової, трудової, екологічної культури.

Більшість дослідників вбачають зміст патріотичного виховання у формуванні громадянсько-патріотичних якостей, таких як: громадянсько-патріотична самосвідомість, світогляд і переконання; висока громадянська відповідальність при виконанні професійних обов'язків; соціальна активність у побуті та діяльності; знання історії та культури своєї країни; любов до Батьківщини та готовність її захищати.

Зазначені вище якості слід розглядати як кінцевий результат психолого-педагогічної діяльності всієї освітньої системи закладу вищої освіти.

Аналіз досліджуваних концепцій свідчить про те, що патріотичне виховання не можна розглядати окремо від громадянського виховання, але водночас ці поняття не тотожні. Громадянське виховання — це глибше, ширше за змістом і спрямованістю поняття, а патріотизм — лише його складова частина.

Свою думку з цього приводу висловлює дослідник проблеми громадянського виховання здобувачів освіти О. Шестопалюк, яка зазначає, що сучасні концепції громадянського розвитку особистості відображають національно-культурні особливості кожної країни, дещо своєрідно наголошуючи на розумінні пріоритету завдання громадянського виховання. І як наслідок, співвідношення патріотизму та громадянськості трактується по-різному. Найчастіше громадянство розуміється як морально-політична якість. Наголошується, що громадянство «зміцнює» патріотизм: патріот сповнений любові до своєї країни, а громадянин усвідомлює свої обов'язки перед нею [11, 61].

Патріотичне виховання здобувача вищої освіти – це педагогічний процес становлення громадянина і патріота своєї Батьківщини, який ґрунтується на прийнятті демократичних цінностей, повазі до закону, правових норм, загальнолюдської моралі та участі людини в демократичних процесах, що готує молодь до здійснення патріотичного виховання.

Психолого-педагогічні аспекти цього процесу складаються з цілеспрямованого процесу залучення студентів до норм і цінностей демократичного суспільства, створення в університеті освітнього та виховного середовища, що моделює суспільство, демократію, яка живе за законами,

організовує участь студентів у процесі демократизації життя в університеті, дотримання прав студентів, допомога в набутті та накопиченні власного досвіду захисту демократичних прав і свобод людини, досвіду здійснення патріотичного виховання студентів.

Від того, наскільки вивірені та далекоглядні заходи будуть сьогодні вжиті для виховання патріотизму підростаючого покоління, залежить завтрашній день України. Як бачимо, сучасний стан розвитку світової цивілізації спонукає процес відродження і становлення української нації, а відтак потребу патріотичного виховання як чинника пізнання і самопізнання української нації.

Отже, в умовах сучасного розвитку знань і технологій національно-патріотичне виховання потребує філософсько-світоглядного осмислення культурної спадщини, культурно-моральної насиченості системи патріотичного виховання. Сучасна педагогічна наука має постійно розвиватися, набувати глибшого національного змісту й характеру, творчо використовувати кращі здобутки інших народів.

Молодь має оволодіти не лише системою наукових знань, а передусім всебічною національно-патріотичною культурою та духовністю.

Без піднесення громадянської самовпевненості, патріотичного потенціалу населення, а також української державності неможливо розраховувати на успіх у справі відродження Батьківщини. При здійсненні патріотичного виховання необхідні нові концептуальні підходи, насамперед усвідомлення того, що формування патріотизму у молоді не може відходити на другий план чи бути предметом спекуляцій.

1.2 Освітньо-виховне середовище гуманітарних закладів вищої освіти як засіб патріотичного виховання

Українська наука зараз стоїть перед необхідністю розробки вітчизняної стратегії професійної підготовки фахівців, що є наслідком реформування

української системи освіти, входження у світовий освітній простір, а також прийняття Болонської конвенції.

Сучасне суспільство потребує компетентних фахівців, здатних до мобільної адаптації до професійної діяльності. Тому постає питання про нові серйозні підходи до їх підготовки у закладах вищої освіти. У державних нормативних документах, у Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», у «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті» зазначено, що ЗВО мають здійснювати загальну професійну підготовку спеціалісти, орієнтовані на певний вид діяльності в існуючих соціокультурних умовах.

Нині питання освіти є пріоритетним завданням міжнародних конвенцій і декларацій. Україна, як європейська країна, повинна враховувати ці процеси. Тому виникла потреба у створенні нової концепції виховання та освіти, яка б висвітлювала всі ці зміни та була спрямована на формування якостей особистості, які стали викликом нового століття. Від якості педагогічної освіти цілком залежить модернізація всього суспільства і особливо системи освіти. Тому першочерговим завданням є створення навчально-виховного середовища для професійної підготовки здобувачів вищої освіти. Для вирішення цієї проблеми необхідно створити механізм реальних змін у педагогічній освіті, розробити загальні стратегії освітньо-виховного середовища закладів вищої освіти, які б залучали кожного студента до особистісно-орієнтованого, самостійного навчання.

Окрім синергетичного, особистісно-орієнтованого, функціонально-діяльнісного, гуманістичного, компетентнісного підходів, сучасна педагогічна наука активно досліджує середовищно-орієнтований підхід до навчання, який трактується як психолого-педагогічна проблема.

Як базове поняття «освітньо-виховне середовище» використовується як те, що відображає системоутворюючі впливи предметного, соціального та інформаційного середовища.

Зокрема, у своїх працях Ю.С. Мануйлов представляє «середовищний підхід» як спосіб організації середовища та оптимізації його позитивного впливу на розвиток особистості здобувача вищої освіти. На думку вченого, особистісно-

орієнтований підхід до навчання дозволяє змістити акцент у діяльності вчителя чи викладача з активного педагогічного впливу на особистість здобувача вищої освіти та спрямувати його на активне використання освітнього середовища, в якому відбувається самонавчання, здійснюється і відбувається саморозвиток. Така організація включає механізми внутрішньої діяльності здобувача вищої освіти, його тісної взаємодії з однотипним середовищем [49; 53]. У своїх працях дослідники загалом досліджують одне із зазначених понять і дають власне трактування, яке розкриває їхнє бачення сутності освітнього середовища.

У педагогіці термін «середовище» був введений ще в добу Просвітництва і розумівся як соціальні, матеріальні та духовні умови її існування, становлення та функціонування, що оточують людину. У цьому розумінні середовище розглядалося як: макросередовище, соціально-економічна система в цілому (виробничі сили, сукупність виробничих відносин і соціальних інститутів, свідомість, релігія і культура певного суспільства); мікросередовище як безпосереднє соціальне оточення людини (сім'я, колектив та групи різного рівня) [36].

Навколишнє середовище безпосередньо і опосередковано впливає на формування, становлення і розвиток особистості. Завдяки взаємодії з навколишнім середовищем особистість трансформується і водночас змінюється сама. Усі компоненти, включаючи індивіда, включеного в середовище, взаємодіють, доповнюють і збагачують один одного. Коли ми говоримо про освітнє середовище, то маємо на увазі вплив умов навчання на учня (а також вплив учня на умови, в яких відбувається навчальний процес). Науковці вважають, що освітнє середовище здатне забезпечити комплекс можливостей для саморозвитку всіх суб'єктів освітнього процесу.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що сучасні заклади вищої освіти мають значні досягнення у підготовці студентської молоді.

Дослідження Н. Ануфрієвої, М. Басова, І. Беха, Р. Гуревича, Л. Караковського, Г. Костюка, В. Москальця, Н. Новікова, А. Петровського, Н. Селіванова, Г. Тарасенко, Т. Яценко та ін. присвячені концептуальним ідеям

вирішення проблем професійно-педагогічної освіти, розвитку освіти і навчання, розвитку національної школи.

У працях Ю. Афанасьєва, І. Баєвої, Ю. Громико, І. Зязюна, Н. Крилової, В. Панова, Л. Побережної, В. Рубцова, В. Суханцева, В. Ясвіна розроблено теоретичні аспекти культурного розвитку особистості.

Проблеми формування духовного потенціалу студентської молоді, формування естетичного сприйняття, їх ідеалів і смаків аналізуються в працях А. Артюхіна, Б. Брилініна, В. Дряпіка, І. Задонської, О. Іванова, Л. Коваль, О. Олексюк, Г. Падалки, Ю. Песоцького, Ю. Хоменко та ін. Тому основним завданням університетів є допомога майбутнім фахівцям у творчому професійному становленні.

Ключовою умовою підвищення якості освіти здобувачів вищої освіти та їх виховання є ідея створення освітнього середовища, складовими якого є взаємопов'язані цілі, зміст та організація освітньої діяльності.

Аналіз науково-педагогічної та психологічної літератури показує, що інтерес науковців і педагогів до поняття «освітнє середовище» зростає. Зокрема, дослідники розглядають різні типи «середовища»: «інформаційно-освітнє середовище» (Г. Гордійчук, Р. Гуревич, М. Кадемія, І. Казанжи, О. Коломок, Ю. Караван, О. Леонтєва, О. Налівалкінта ін.); «культурно-освітнє середовище» (О. Даценко, А. Дресвяніна, О. Канарова, І. Мухіна, Т. Носкова, Л. Ордіна, Л. Побережна, В. Солдаткін та ін.); «інноваційне освітнє середовище» (І. Богданова, А. Каташов, А. Кух, В. Мадзігон, К. Рогозіна, Є. Рукавішнікова, Ф. Тугуз, О. Шапран, Ю. Шапран та ін.); «естетичне середовище» (В. Гура, І. Зязюн, Н. Міланова, Г. Падалка, Є. Петрова, О. Рудницька та ін.); «професійно-освітнє середовище» та «гуманітарне середовище» (Л. Ахметов, О. Дубовик, Д. Іванова, В. Нестеренко, Н. Ничкало, С. Черепанова, С. Хапаєва та ін.); «креативне освітнє середовище» (Т. Носкова, К. Приходченко, М. Смірнов, В. Ясвін та ін.).

Освітнє середовище — це насамперед підсистема соціокультурного середовища, сукупність спеціально організованих педагогічних умов розвитку особистості. Це структура, яка включає кілька взаємозалежних рівнів —

глобальний, тобто загальносвітові тенденції розвитку культури та освіти, - регіональні, тобто освітня політика, культура, освітня система, а також – місцевий, навчальний заклад, найближче оточення, родина [42].

Підхід до освітнього середовища як джерела розвитку особистості має давню освітню традицію, що сягає праць Я. Коменського, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, К. Ушинського, Р. Штайнера та інших основоположників класичної педагогіки. У цих роботах підкреслюється важливість використання в навчанні самостійного вміння вчитися протягом життя, використовувати для цього можливості навколишнього світу і зовнішніх обставин.

Питання впливу освітнього середовища на особистість було предметом розгляду в практиці неокласичної педагогіки, особливо в прагматичній педагогіці Дж. Дьюї, вальдорфській педагогіці Р. Штайнера та ін. У працях С. Дерябо, Я. Корчака, В. Панова, В. Шитова та ін., освітнє середовище функціонує як об'єкт впливу освітньої системи. Спільним для цих авторів є уявлення про існування в освітньому середовищі комплексу можливостей розвитку, відбору та аналізу компонентного складу середовища, теоретичне обґрунтування можливості типології освітніх середовищ [42].

Більшість науковців під освітнім середовищем розуміють багаторівневу систему умов, що забезпечує оптимальні параметри освітньої діяльності конкретного освітнього суб'єкта в усіх аспектах – цільовому, змістовному, процесуальному, результативному, ресурсному. У більшості випадків, визначаючи поняття «освітнє середовище», дослідники враховують освітнє середовище певного навчального закладу, яке включає низку факторів – матеріальних, просторових, предметних, соціальних, особистісних, які взаємодіють, впливають одна на одну, «організують середовище» [31].

За останні роки з'явилося чимало наукових робіт, у яких дослідники використовують екологічний підхід до навчання та виховання підростаючого покоління. А саме: «Педагогічні основи створення креативного навчально-виховного середовища в загальноосвітніх гуманітарних навчальних закладах» (К. Приходченко); «Виховання соціальної спрямованості молоді в студентському

середовищі» (Т. Логвиновська); «Теоретико-методичні основи створення освітнього середовища як чинника розвитку особистості учня» (Н. Гонтаровська); «Педагогічні умови соціалізації обдарованих учнів у навчально-виховному середовищі загальноосвітнього навчального закладу» (Н. Завгородня); «Забезпечення інформаційної безпеки старшокласників в умовах комп'ютерно-орієнтованого навчання» (В. Ковальчук); «Розвиток комп'ютерно-орієнтованого навчального середовища в безперервній педагогічній освіті Швеції» (І. Капустян); «Формування самоосвітньої компетентності у майбутніх учителів в умовах інформаційно-освітнього середовища» (О. Кисельова); «Обґрунтування технології створення освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю» (О. Марченко); «Педагогічні основи розвитку освітнього середовища сучасного ліцею» (А. Каташов); «Освітнє середовище як чинник емоційного розвитку розумово відсталих молодших школярів» (А. Коваленко) та ін.

Проаналізувавши численні публікації сучасних дослідників, можна зробити висновок, що існують різні, часто суперечливі підходи до визначення поняття «освітнє середовище». В. Ясвін визначає освітнє середовище як «систему впливів і умов формування особистості за заданим зразком, а також можливостей її розвитку, які є в соціальному та просторово-предметному середовищі» [20; 44]. Дослідник стверджує, що тип освітнього середовища характеризується можливостями та умовами, які сприяють розвитку пасивності (активності) особистості.

Дедалі очевиднішим стає те, що підхід до особистості здобувача вищої освіти відбувається через спеціально створене освітнє середовище, при цьому середовищний підхід до освіти зовсім не відкидає інших методологічно плідних підходів і традиційно поєднується з активним, особистісним, цілеспрямованим, системним, компетентнісним підходами. При цьому особливого значення набуває нова методологічна орієнтація – аксіологічний, поліпредметний, цілісний підходи як такі, що забезпечують розуміння ціннісної насиченості, пульсуючих взаємовпливів та загальної цілісності освітнього середовища. Сучасна педагогіка

пропонує середовищний підхід як теорію і технологію безпосереднього управління (через середовище) процесами виховання та розвитку особистості; як система дій суб'єкта управління, метою яких є зміна середовища на засіб формування та діагностики результатів виховання та навчання [28; 45].

Л. Побережна у своїх наукових роботах визначає сутність становлення культурного середовища закладу вищої освіти, дослідник стверджує, що таке середовище сприятиме створенню атмосфери саморозвитку студентів, їх самовизначення та самореалізації.

Ми розглядаємо культурне середовище на мікрорівні – середовище навчального закладу та на макрорівні – сферу формування та вдосконалення педагогічної культури в цілому. Культурне середовище дослідник визначає як складну взаємодію різних культур, цінностей і психологій, яка через соціально-груповий синтез призводить до збагачення близького духовного світу майбутнього розуму. Культурно-освітнє середовище закладів вищої освіти часто залежить від культурного середовища регіону, від конкретної атмосфери та умов, які сприяють розвитку культурного середовища освітньої системи [28; 59].

Культурне середовище закладу вищої освіти відображає «ідеї та цінності сучасної постіндустріальної парадигми освіти, включає процеси розвитку та саморозвитку фундаментальної культури особистості, педагогічної культури викладача, відображає особливості їх взаємодії» [22, 40].

Л.Побережна досліджує культурне середовище університету як сукупність різних умов:

- а) основні: інноваційність, традиція, підтримка та саморозвиток;
- б) функціонально-проектні: інформаційні, комунікативні, інтерактивні, морально-духовні;
- в) предметно-практичні: матеріальні, символічні, організаційно-управлінські, психолого-педагогічні.

Науковці, які визначають проблему середовищного підходу до освіти, зазначають, що під змістом освіти розуміють середовище, яке постійно

змінюється, насамперед інформаційне та телекомунікаційне середовище, які найшвидше відображають ці зміни [19; 55].

Впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в освітню сферу призвело до появи терміна «інформаційно-освітнє середовище», під яким розуміють сукупність комп'ютерних засобів і методів їх функціонування, які використовуються для реалізації навчального процесу. До складу комп'ютерних засобів входять апаратні, програмні та інформаційні компоненти, методика використання яких регламентується методичним забезпеченням навчального процесу.

Побудова єдиного інформаційно-освітнього середовища на основі сучасних інформаційних технологій привносить у навчальний процес нові можливості:

- поєднання високої економічної ефективності та гнучкості навчального процесу,
- широке використання інформаційних ресурсів,
- значне розширення можливостей традиційних форм освіти,
- можливості створення нових ефективних форм навчання [24].

Інформаційне освітнє середовище – це програмний, телекомунікаційний та педагогічний простір з єдиними технологічними засобами освітнього процесу, інформаційного забезпечення та документації. Такий підхід дозволяє викладачу перенести акцент з активного педагогічного впливу на суб'єкт навчання у сферу «інформаційно-освітнього середовища», де відбувається його самонавчання та саморозвиток. При такій організації виховання включаються механізми внутрішнього функціонування особистості у взаємодії з цим середовищем. Чим більше людина використовує можливості середовища, тим успішніше відбувається її вільний і активний саморозвиток: людина є і продуктом, і творцем свого середовища, яке дає їй фізичну основу для життя і уможливорює інтелектуальний, моральний, соціальний і духовний розвиток [21; 68].

Освітнє середовище вищого навчального закладу є важливим фактором професійного становлення та особистісного розвитку студентської молоді. Основними чинниками його впливу є створення стандарту соціального життя,

активна пропаганда ролі соціально-виховних впливів на формування особистості учня, зменшення деструктивного впливу на особистість проявів повсякденного життя [44].

А. Кух вважає, що освітнє середовище структурно складається з трьох взаємопов'язаних компонентів: предметно-центричного, матеріально-технічного та ідейно-технологічного. Суб'єктно-джерельний компонент визначає суб'єктів освітнього середовища (студентів та викладачів) та умови їх суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Матеріально-технічна складова відповідає за забезпечення освітнього середовища відповідним стандартним обладнанням. Ідейно-технологічний компонент визначає нормативні методи і технології досягнення намічених результатів у навчанні [59; 74].

Т. Лонгвинська стверджує, що родинне та освітнє середовище сильно впливає на суспільну свідомість студентів. У сприятливих умовах навчання в університетах розвиваються всі рівні суспільного становлення. Навчання у закладі вищої освіти вимагає досить високого рівня розумового розвитку, інших психічних якостей - пам'яті, уваги, сформованих уявлень і переконань тощо. При певному зниженні цього рівня можлива компенсація за рахунок підвищення мотивації, повноцінної інтелектуальної праці, продуктивної працьовитості та емоційного задоволення від навчальної діяльності. Необхідною умовою навчання студента будь-якого навчального закладу є засвоєння ним змісту навчальної діяльності, що сприяє усуненню внутрішнього дискомфорту. Загалом розвиток соціальної спрямованості особистості студента в умовах навчально-виховного середовища ЗВО відбувається за такими напрямками: виховання переконань, професійної спрямованості, розвиток необхідних соціальних якостей і характеристик; удосконалення особистих цінних якостей, набуття досвіду; виховання обов'язків і відповідальності щодо визначення позицій майбутньої соціальної ролі; зростання особистісних стандартів у сфері навчальної діяльності; самовиховання студентської молоді для формування якостей, властивостей і досвіду, необхідних для майбутнього суспільного життя; формування готовності до подальшої практичної соціальної діяльності [16; 22].

Проблемою створення та моделювання освітнього середовища займався В. Биков. Під складом освітнього середовища він називає: цільовий компонент, відповідно до якого визначаються цілі, завдання функціонування та розвитку освітньої системи і який зумовлює появу в складі освітнього середовища управлінського компонента; управлінська складова, яку формують організаційні структури управління освітніми системами (корпоративні, галузеві, регіональні, національні); навчальний заклад, у якому створено необхідні умови для здобуття освіти відповідного рівня, загальноосвітнього та/або професійного спрямування за тією чи іншою формою навчання тощо (включає інші типи навчальних закладів, що входять до інституційної системи освіти); ресурсний компонент, що включає сукупність різноманітних ресурсів (фінансових, кадрових, організаційних, енергетичних), що забезпечують життєдіяльність і розвиток освітніх систем; нормативно-правова складова, що включає законодавчо-нормативне та інструкторське забезпечення, яке регулює освітні процеси на рівні освітніх систем різного організаційного рівня та призначення (включаючи навчальні та освітньо-професійні стандарти) [23; 28].

Освіта – це інструмент збереження, передачі та формування культури, це розвиток особистості, а розвиток – це самоствердження особистості.

Бінарні методи «виховання – самовиховання», засновані на взаєморозумінні та повазі, солідарності та демократизмі, культурній європейській спадщині, впливають насамперед на сфери особистості – інтелектуальну, мотиваційну, емоційну, вольову та регулятивну, предметно-практичну та екзистенціальну.

Самовиховання є освітою лише тоді, коли воно «на самоті». Людина створює себе. Надмірно це «Я» проявляється в підлітковому віці, особливо в 13-14 років, коли активно формується уявлення про своє «Я» [27; 32; 58].

Використовувати середовище в організації виховних впливів означає перетворювати його на лідера управлінських колективів і регулятора взаємовідносин. Це означає врахування як негативних, так і позитивних впливів навколишнього середовища та його потенційних можливостей, що є основою для планування розвитку того чи іншого суб'єкта, що включає:

- як і яким чином середовище сприяє розвитку суб'єкта;
- що і як передається в особистості, що розвивається, в колективі, в освітній системі.

З іншого боку, врахування впливу навколишнього середовища дозволяє:

- пояснювати поведінку освітньої системи;
- прогнозувати хід його подальшого розвитку;
- прогнозувати зміни, які відбудуватимуться в ньому внаслідок взаємодії з навколишнім середовищем;
- створити систему профілактичних заходів, прогностичного або трансформуючого характеру.

Наведений вище аналіз дозволяє стверджувати, що середовище можна використовувати:

- при постановці цілей системи (це означає залучення певних її сил до розвитку цих цілей);
- з діагностичною метою (проводиться реєстратором, експертом тощо);
- за метою дизайну (залучити фахівців до його розуміння, залучити їх до створення ідей, припущень);
- для організації виховних впливів (перетворення в лідера управлінських колективів) [17; 32].

Для досягнення більш повного впливу на особистість використовуються інноваційні технологічні системи, що впливають на різні сфери освіти – інтелектуальну, мотиваційну, емоційну, волюво-регулятивну, предметно-практичну та екзистенційну.

Оскільки навчально-виховне середовище закладу вищої освіти є системою, то будемо виходити з розуміння сутності цієї категорії. Вихідними визначено такі положення: освітня система – це сукупність взаємопов'язаних елементів освітнього простору, що забезпечує формування цільової особистості за її соціально важливими характеристиками [25, 43].

Основні критерії ефективності виховної роботи у закладі вищої освіти [26; 48]:

1. Зниження рівня тривожності студентів та професорсько-викладацького складу, їх задоволеність педагогічною взаємодією та стосунками в університеті.
2. Переважає позитивна адекватна самооцінка студентів та професорсько-викладацького складу.
3. Готовність до самопізнання та саморозвитку.
4. Професійно-моральне самовизначення студентської молоді.
5. Формування гуманістичної педагогічної позиції професорсько-викладацького складу.
6. Сприятливий психологічний клімат у студентському та загальноуніверситетському колективах, у професорсько-викладацькому складі інституту та університету.

Важливу роль у вихованні підростаючого покоління відіграє патріотичне виховання, метою якого є виховання любові до Батьківщини, відданості Батьківщині, бажання наполегливою працею сприяти поступальному розвитку своєї країни.

У сучасному суспільстві патріотичне виховання молоді набуває особливого значення з кількох причин: підвищується рівень поінформованості (дезінформованості) молодого покоління, процеси демократизації та становлення багатопартійності створюють певні труднощі в розумінні сутності патріотизму молоді, сучасна молодь не пройшла школи патріотичного виховання, що випало на долю старшого покоління. Тому виникає необхідність здійснення патріотичного виховання молоді на якісно новому рівні, що сприятиме формуванню у молодого покоління правильного розуміння патріотизму, його ставлення до цього питання.

Одним із найефективніших шляхів формування патріотизму як цінності є створення інтерактивного освітнього середовища, в якому здобувачі вищої освіти могли б проявити себе як громадяни та патріоти, гармонійно пройти етапи самоідентифікації, акумулювати цінність патріотизму.

У рамках гуманітарного університету можна спробувати створити таке середовище, яке буде формувати патріотичне ставлення молоді.

Формування патріотичного виховання здобувачів вищої освіти гуманітарного ЗВО можливе за комплексного підходу до організації освітнього простору як інтерактивного середовища, яке формується навколо деякої «еталонної» ідеї (у нашому випадку це позитивно забарвлена національно-патріотична ідея). Таке середовище являє собою комплекс сприятливих умов, що сприяють розвитку мотивації патріотичної діяльності студентської молоді, які є водночас її учасниками, ініціаторами, організаторами та пропагандистами, і будується на принципах суб'єктності, активності, зацікавленості та добровільності. І тоді діяльність, спрямована на формування патріотизму, набуває не стихійного, а усвідомленого характеру.

Метою і результатом патріотичного виховання є формування і розвиток патріотизму. Патріотичне виховання здійснюється разом з іншими напрямками виховної роботи. Воно пов'язане з громадянським вихованням, але, на нашу думку, доцільніше було б трактувати патріотичне виховання не як частину громадянського виховання, а як відносно самостійний напрям виховної роботи. Патріотичне виховання також нерозривно пов'язане з інтернаціональним, моральним і трудовим вихованням. Кожна з цих сфер вирішує свої проблеми, але порівняльний аналіз показує наявність загальних проблем, які потребують свого комплексного вирішення, тобто те, що рідне виховання «пронизує», пов'язує різні напрями виховної роботи, відбувається в цілісній освітній системі та освітньому середовищі.

Сутнісними характеристиками патріотичного виховання студентів у навчально-виховному середовищі закладу вищої освіти є: багатофакторність, перспективність, комплексність, поступовість. Коротко опишемо їх.

Багатофакторність – перша суттєва характеристика патріотичного виховання студентської молоді. Багатофакторність цього явища визначається наявністю багатьох факторів внутрішнього та зовнішнього середовища: родини, ЗВО, офіційних та неформальних контактів студентів з іншими людьми, їхнього потягу до літератури, мистецтва, засобів масової інформації, які мають

різноспрямованість, цілеспрямований і стихійний вплив на процес патріотичного виховання студентів.

Систематичність і тривалість - ще одна істотна ознака патріотичного виховання учнівської молоді - передбачає проведення виховних заходів у певному порядку і системі:

- постановка мети та планування процесу патріотичного виховання студентської молоді, його основні етапи та етапи реалізації;
- добірка з сайту процесу патріотичного виховання студентської: форми, методи, засоби;
- організація процесу патріотичного виховання студентської молоді;
- контроль за процесом патріотичного виховання вихованців;
- визначення основних напрямків удосконалення процесу патріотичного виховання студентів;
- прийняття управлінських рішень;
- прогнозування подальшого перебігу процесу патріотичного виховання здобувачів вищої освіти та динаміки патріотичного виховання студентської молоді.

Тривалість як суттєва ознака патріотичного виховання здобувачів вищої освіти виявляється як доцільне, планомірне, комплексне здійснення процесу патріотичного виховання студентів з урахуванням вікових, індивідуальних, національних і релігійних особливостей здобувачів вищої освіти в умовах постійних змін в особистості студента та освітнього середовища, корекція та прогнозування перебігу процесу патріотичного виховання здобувачів вищої освіти та динаміка патріотичного виховання студентської молоді.

Перспективність – третя суттєва ознака освітнього середовища як засобу патріотичного виховання здобувачів вищої освіти – визначає можливу успішність розвитку процесу патріотичного виховання та основні фактори (внутрішні та зовнішні) та умови успішної реалізації цього процесу. Ця особливість відображає необхідність і можливість ставити віддалені і близькі цілі, планувати процес патріотичного виховання студентської молоді і прогнозувати його результати.

Комплексність – четверта суттєва характеристика патріотичного виховання здобувачів вищої освіти – дозволяє бачити педагогічний процес як єдине ціле, що поєднує окремі напрями реалізації його виховних функцій.

Ця характеристика відображає взаємозв'язок і цілісність різних видів, напрямів, форм, методів і засобів патріотичного виховання студентської молоді.

Поступовість - п'ята істотна характеристика виховання патріотизму вказує на послідовність патріотичного виховання здобувачів вищої освіти як процесу переходу від найпростіших уявлень про патріотизм до вищого ціннісно-сислового вияву патріотизму: служіння Батьківщині, у зв'язку з цим відбувається послідовна побудова процесу патріотизму, виховання від знання патріотизму та створення мотивації патріотичної поведінки до формування досвіду патріотичної дії.

Цілісність – шоста сутнісна характеристика патріотичного виховання студентів – здобувачів вищої освіти в умовах освітнього середовища як педагогічної системи – означає завершеність, повноту і правильність. Цілісність процесу патріотичного виховання студентської молоді насамперед визначається єдиною метою патріотичного виховання здобувачів вищої освіти та єдністю всіх цілеспрямованих виховних впливів.

Діалектика зв'язків цілісного процесу патріотичного виховання здобувачів вищої освіти полягає: по-перше, в єдності та самостійності процесів (рівнів, етапів, ситуацій), що його створюють; по-друге, в цілісності та підпорядкованості його складових частин; по-третє, в наявності загального і збереженні окремого.

Діяльність – сьома суттєва ознака патріотичного виховання студентської молоді характеризує діяльність професорсько-викладацького складу як цілеспрямовану, вмотивовану, свідому, емоційно зумовлену, ініціативну та ситуативну з високим ступенем володіння викладачем методами і прийомами дій. Така діяльність передбачає активний і двосторонній характер взаємодії викладача і студента як умову її ефективності [19;51; 54].

Становлення і розвиток особистості відбувається в різних видах діяльності, тому формування патріотизму як невід'ємної частини соціально-моральної спрямованості особистості здійснюється в процесі діяльності студентської молоді, організована професорсько-викладацьким складом з використанням різноманітних методів, засобів і форм навчальної роботи.

У нашому дослідженні ми спробували визначити основні чинники, які впливають на освітньо-виховне середовище гуманітарного університету на формування патріотичного виховання здобувачів вищої освіти. Першим фактором впливу ми визначили створення рівня соціального життя, активне підвищення ролі соціально-виховних впливів на формування патріотичного виховання студентів у гуртку, предметах психологічного напрямку, факультеті та університеті в цілому. Тому організація освітнього середовища має бути спрямована на успішну соціально-психологічну, дидактичну та особистісно-психологічну адаптацію молоді, підвищення рівня навчальної активності, набуття студентами навичок майбутньої професійної діяльності, формування здорового способу життя, розвиток активне громадське ставлення до суспільних явищ і життя в цілому. У цьому контексті є важливою складовою освітньо-виховного середовища ЗВО система виховної роботи, що забезпечує:

- розвиток особистості студентської молоді як суб'єкта власного життя;
- створення умов для самореалізації, самовираження та прояву творчих здібностей і схильностей кожного студента факультету;
- через формування професійних якостей здобувачів вищої освіти залучення до різних видів діяльності (дозвіллевої, художньо-творчої, спортивної, суспільно корисної тощо);
- формування активної позиції кожного студента в громадському житті факультету, університету та країни [24].

Проблема професійно-педагогічної підготовки студентів гуманітарного ЗВО вирішується з урахуванням різних підходів: цілісного, системного, діяльнісного, особистісного та їх поєднання. Найбільш прийнятним, на нашу думку, є інтегративно-діяльнісний підхід, який ми розглядаємо як систему, цілісність якої

досягається на основі інтеграції її компонентів. Підготовка здобувачів вищої освіти гуманітарного закладу вищої освіти до патріотичного виховання студентів здійснюється на основі комплексу загальних і специфічних положень, що відображають закономірності цілісного педагогічного процесу та специфіку даного напрямку виховної роботи.

До перших належать: науковість, системність і комплексність; систематичність і послідовність, зв'язок теорії з практикою; взаємодія загального, конкретного та індивідуального у змісті та методах підготовки; єдність навчальних, виховних і розвиваючих результатів навчання; оптимальне поєднання репродуктивної та продуктивної діяльності у навчанні.

Як видно з аналізу наукових джерел та особистого досвіду роботи, сутність патріотичного виховання в середовищі гуманітарного університету розкривається поетапно: перший етап – період адаптації, формування патріотичного погляду на світ, усвідомлення його важливості для успішної реалізації в майбутній професії. Другий етап – період формування наукових ідей та їх впливу на здобувачів вищої освіти, його оточення в цілому, осмислення ідей через внутрішні переконання студентської молоді з подальшим окресленням перспективи забезпечення життєдіяльності держави і глобального суспільства. Третій рівень – пошук шляхів і засобів функціонування освітнього середовища гуманітарного університету, взаємодія, підготовка до здійснення патріотичної діяльності в ЗВО, формування у студента патріотизму як його моральної позиції.

У зв'язку з останніми політичними подіями, що відбуваються в Україні в умовах нестабільності суспільного розвитку нашої країни, система патріотичного виховання потребує суттєвого вдосконалення, щоб відповідати новим реаліям. Сучасна ситуація в Україні характеризується військовими конфліктами на території нашої країни та в Криму; деформація ціннісних орієнтацій молоді за допомогою кіно, Інтернету, телебачення, музики, радіо, ЗМІ; зниження соціальної активності підлітків, втрата моральної основи патріотичних почуттів молоді; зниження ролі патріотичного виховання молоді в сім'ї та навчальних закладах, що

не відповідає потребам суспільства та інтересам його подальшого розвитку; прояв стійкої тенденції до зниження репутації військової служби.

Мета патріотичного виховання молоді в закладі вищої освіти може бути досягнута шляхом реалізації таких виховних завдань:

- забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості в Україні відповідно до її інтересів і можливостей;
- виховання правової культури, поваги до Конституції України, законів України, державних символів – герба, прапора, гімну України та історичних святинь;
- сприяння набуттю молоддю соціального досвіду, успадкуванню духовних і культурних надбань українського народу;
- формування мовної культури, володіння та використання української мови як духовного коду нації;
- формування на прикладі героїчної історії духовних цінностей українського патріота: патріотичного почуття, національної свідомості, любові до українського народу, його історії, української країни, Батьківщини, родини, гордості за минуле і сучасне українського народу та кращих зразків культурної спадщини;
- відновлення та вшанування національної пам'яті;
- утвердження у свідомості громадян об'єктивної оцінки ролі українського війська в українській історії, спадкоємності розвитку збройних сил у відстоюванні ідеалів свободи та державності України та її громадян, формування психологічних фізична підготовленість молоді до виконання громадянського і конституційного обов'язку щодо захисту національних інтересів і незалежності країни, підвищення авторитету та розвиток у молоді мотивації до державної та військової служби;
- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, старших, турботи про молодших та людей з особливими потребами;
- сприяння діяльності організацій, клубів та центрів громадської діяльності з патріотичного виховання молоді;

- збереження кращих якостей української нації — працелюбності, прагнення до свободи, любові до природи та мистецтва, поваги до батьків;
- створення умов для розвитку громадянської активності, професіоналізму, високої мотивації до праці як основи конкурентоспроможності громадянина, а відтак і країни;
- зміцнення фізичного, психічного та духовного здоров'я; задоволення естетичних і культурних потреб особистості;
- виховання вміння боротися з проявами аморальності, правопорушення, бездуховності, антигромадська діяльність;
- створення умов для посилення патріотичного настрою телебачення, радіо та інших ЗМІ при висвітленні подій і явищ суспільного життя;
- здійснення індивідуального підходу до особистості та виховання;
- забезпечення умов для самореалізації особистості відповідно до її здібностей, особистих і суспільних потреб та інтересів;
- розвиток світоглядної культури молоді, її ціннісних орієнтацій та створення умов для вільного світоглядного вибору;
- професійна освіта, що включає формування юнаків і дівчат як досвідчених спеціалістів, які досконало володіють професійними знаннями, вміють творчо використовувати їх на практиці, приймати нестандартні рішення, готові працювати в умовах ринкових відносин;
- введення молоді у світ економічного, соціального, політичного, культурного досвіду цивілізації та її людей;
- оволодіння ефективними методами та навичками здобуття нових знань, формування потреби в постійному інтелектуальному, духовно-моральному збагаченні та самовдосконаленні [5; 70].

Для вирішення всіх цих питань виховну роботу в закладах вищої освіти необхідно проводити за такими напрямками:

- визначення пріоритетних напрямів роботи у сфері патріотичного виховання на сучасному рівні, збагачення змісту патріотичного виховання;
- розробка форм і методів освіти на основі нових інформаційних технологій;

- посилення громадянсько-патріотичної спрямованості в програмах суспільно-гуманітарних дисциплін, необхідність використання інноваційних форм педагогічного впливу на молодь, підвищення рівня підготовки, а також рівня сформованості патріотичного виховання.

Сутність терміна «патріотизм» пов'язана не тільки з окремим політичним чи моральним принципом і не тільки з окремою моральною якістю особистості, а з інтегрованістю її якостей, що дозволяє розглядати патріотизм як невід'ємну частину соціально-моральної орієнтації особистості. Зміст цього поняття визначається його характеристиками, до яких відносяться його діяльний характер, ціннісна сутність, яка підносить патріотизм над будь-якими політичними гаслами.

Основою патріотизму є націоналізм, почуття любові до Батьківщини.

Педагогічні основи підготовки студентів до патріотичного виховання в гуманітарному університеті включають такі положення: досягнення мети підготовки – формування готовності здобувачів вищої освіти до патріотичного виховання студентів (реалізується на основі взаємодії суспільних і особистісних інтересів); вибір відповідних форм і методів виховання та навчання для підготовки бакалаврів та магістрів до професійної діяльності з урахуванням нових запитів і завдань суспільства.

Відповідно до цього виокремлюють такі аспекти патріотичного виховання здобувачів вищої освіти гуманітарних закладів вищої освіти: морально-психологічний, практичний, які у своїй єдності забезпечують набуття студентами необхідних знань і вмінь та формують у них ціннісне ставлення до патріотизму, інтерес до патріотичного виховання.

Сутність патріотичного виховання студентської молоді полягає в усвідомленні самобутності українського патріотизму. Педагогічні умови ефективного здійснення підготовки до патріотичного виховання здобувачів вищої освіти передбачають поєднання різноманітних стимулів, що сприяють підвищенню активності навчально-пізнавальної діяльності. Провідна роль у здійсненні патріотичного виховання молоді належить професорсько-

викладацькому складу, тому питання підготовки бакалаврів та магістрів до цього виду навчання є особливо актуальною виховна робота.

Патріотичне виховання в навчально-виховному середовищі гуманітарного ЗВО потребує оновлення змісту, створення нових технологій, обґрунтування організаційно-педагогічних умов підвищення ефективності громадянсько-патріотичного виховання студентської молоді. В умовах модернізації сучасної української освіти необхідно активно вирішувати багато питань її глибокої трансформації, зокрема, питання, пов'язані з чітким визначенням нових пріоритетів у системі виховання молоді, у тому числі освітньо-виховного середовища; здійснювати поетапне планування комплексу заходів, спрямованих на розвиток системи основних духовно-моральних цінностей, культури міжнаціонального спілкування на основі принципу толерантності, поваги до традицій і звичаїв народів нашої країни.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1 Показники, рівні та критерії патріотичної вихованості в студентській молоді

З метою визначення критеріїв, показників та рівнів патріотичного виховання студентів ЗВО нами було вивчено офіційні документи та попередні дисертаційні дослідження українських та зарубіжних учених.

Так, система критеріїв ефективного патріотичного виховання була розроблена в проекті концепції загальнодержавної цільової соціальної програми патріотичного виховання населення на період 2013-2017 років. З метою визначення ефективності патріотичного виховання молоді, його результати порівняно з об'єктивно заданими параметрами цієї діяльності, яка здійснюється в інтересах вирішення конкретних завдань, формування високої патріотичної свідомості, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків щодо захисту інтересів Батьківщини, відданість ідеям державного суверенітету України. Ці результати визначені для формування специфічних критеріїв, які поділяються на дві групи [46].

До першої групи належать критерії, що відображають процес роботи у сфері патріотичного виховання, діяльність, спрямовану на формування та розвиток патріотизму молоді, які характеризуються спеціальними параметрами, що відповідають її кінцевому результату.

До другої групи належать критерії, які дають оцінку значущим сторонам, якостям, характеристикам тієї чи іншої особистості, соціальної групи, категорії населення, які є результатом роботи з розвитку патріотичної свідомості, готовності до виконання громадянських і конституційних вимог, обов'язків щодо захисту інтересів батьківщини.

Основними критеріями першої групи є:

- духовно-ціннісний, що визначає спрямованість патріотичного виховання на формування системи цінностей патріота України, досягнення духовно-культурної «єдності в різноманітті» серед населення України;

- мета реалізації, що визначає готовність суб'єктів до патріотичного виховання і творчого вирішення поставлених завдань, пошук спеціальних шляхів підвищення ефективності цієї діяльності для досягнення бажаного результату, що збігається з її метою і відповідає основним інтересам і прагненням різних категорій населення, які мають суспільно важливий патріотичний характер;

- практично-результативний, визначає ефективність роботи з патріотичного виховання, забезпечує реальний вплив суб'єктів на свідомість особистості, внаслідок чого відбуваються конкретні позитивні зміни в діяльності та поведінці [14].

Рівень готовності учасників до роботи з патріотичного виховання до цілеспрямованої самореалізації як суб'єкта цієї діяльності (високий, середній, низький).

Основними критеріями другої групи є:

- когнітивний (пізнавальний), визначає рівень розвитку патріотично спрямованих знань, уявлень, які є основою розуміння патріотизму та цілісного самовизначення особистості та групи як суб'єктів суспільно важливої діяльності, що здійснюється на благо суспільства, Батьківщини;

- мотиваційний, він свідчить про рівень патріотичної спрямованості особистості чи групи, їх спрямованість, цілі, установки, зумовлені духовно-моральними та соціально важливими потребами та інтересами, бажаннями та іншими складовими, що формують призначення суб'єкта як громадянина-патріота України;

- функціонально-поведінковий, визначає готовність особистості чи групи до повної самореалізації як громадянина-патріота Батьківщини в одній чи кількох сферах суспільно важливої діяльності, особливі результати, досягнення в процесі її здійснення, основні якості, що проявляються на поведінковому рівні;

- світоглядна цінність вказує на рівень сформованості системи поглядів, переконань, принципів, які ґрунтуються на усвідомленні важливих проблем, цінностей, пріоритетів, інтересів суспільства та країни, які дають змогу визначити роль, місце та значення особистості, групи, розвиток патріотизму, посилення його позитивного впливу на всі сторони життя і діяльності [36].

Для нашого дослідження становить інтерес дослідження проблем діагностики патріотичного виховання молоді, проведене І. Шкільною за такими критеріями:

- когнітивний критерій визначає ціннісне ставлення до Батьківщини, національну ідентифікацію, розуміння та усвідомлення свого місця і роль у житті України, поважати державні особливості та традиції українського народу, знати його права та обов'язки, відображені в законах України, знати основні державні інститути та принципи демократії;
- процесуально-діяльнісний критерій свідчить про активну участь у житті школи, органах самоврядування, толерантне ставлення до представників різних культур, національностей та релігій, готовність відстоювати інтереси України та протистояти антиукраїнській ідеології, відстоювати свої права та свою громадську позицію;
- ціннісно-змістовий критерій включає вияв інтересу до історії та культурно-духовної спадщини українського народу, його мови, традицій, звичаїв і моралі, повагу до людей, які живуть і працюють в Україні, інтерес до життя в країні та праці на себе;
- рефлексивний критерій відображає основні мотиви патріотизму молоді (гуманістичні, егоїстичні, конформістські), які впливають на вибір стратегії поведінки, самосприйняття і саморегуляцію поведінки, самоусвідомлення себе громадянином і патріотом України.

Рівні за критеріями патріотичного виховання студентів орієнтовані на розвиток громадянської активності, а саме:

1. Емоційно-інтелектуальний критерій. Основні характеристики за рівнем:
 - а) рівень присутності (спостерігач);

- б) ступінь участі (виконавець, творець);
- в) ступінь ініціації та організованості (ініціатор та організатор діяльності).

2. Когнітивний критерій – володіння прийомами відображення соціальної реальності:

- а) рівень індивідуальних особливостей;
- б) рівень рядка символів;
- в) концептуальний рівень сприйняття соціального об'єкта-явища.

3. Операційний критерій - взаємодія з об'єктами дійсності:

- а) рівень окремих операцій;
- б) рівень виконуваних дій;
- в) рівень інтегрованої діяльності.

Використано власний підхід О. Стьопіної, який дозволив визначити такі критерії діагностики ефективності патріотичного виховання студентської молоді:

1) динаміка особистісного патріотичного ставлення до Батьківщини (діагностується за змістом патріотичних і духовно-моральних суджень). студентів);

2) динаміка поглиблення знань про національну історію, культуру, мистецтво, традиційні духовно-моральні основи та цінності народу України (діагностується за успішністю навчання з предметів гуманітарного циклу та якістю відповідей на питання спеціально розроблених анкет);

3) динаміка зростання добровільної участі студентів у патріотичних заходах, спрямованих на збереження та збагачення духовних і матеріальних благ народу України (діагностується кількісними показниками участі студентів у виховній діяльності);

4) домінуючий тип самоідентифікації особистості (діагностується шляхом аналізу результатів анкетування та творчих робіт студентів) [27].

Далі автор виділяє 6 типів патріотичної самоідентифікації особистості, які також можуть слугувати критерієм її патріотичного виховання:

1) особистісно-сімейний – який характеризується здатністю особистості любити інших, тобто відчувати любов не тільки до себе (зароджується в дошкільному віці в рамках сімейного виховання);

2) етнічний — проявляється у «свідомому патріотизмі» — прагненні своїми діями сприяти покращенню та благополуччю місця проживання (розвивається у старшому шкільному віці);

3) державний – включає прагнення відстоювати інтереси держави на всіх рівнях існування (виникає під час навчання у випускних класах шкіл і закладах вищої освіти);

4) надетнічний – відображає формування патріотичного почуття як духовно-моральної риси особистості: це сформована здатність особистості самоідентифікувати себе як суб'єкта східнослов'янської цивілізації (що формується в процесі навчання у ЗВО через виховання та через самоосвіту);

5) надособистісність – включає здатність індивіда поводитися з представниками інших народів, культур і релігій з християнською толерантністю (що виявляється в міжнародних відносинах);

б) маргінальний тип – особистість не ідентифікується з жодною культурою (це проявляється у відсутності патріотичної, національної та етнічної ідентифікації) [27].

Ю. Зубцова визначила критерії сформованості патріотичних якостей школярів:

- пізнавальні (знання, основні поняття патріотичного змісту),
- емоційно-ціннісні (патріотичні емоції, позитивне ставлення до явищ патріотичного змісту),
- діяльнісні (участь у патріотичних заходах, переживання патріотичного змісту).

За вказаними критеріями визначено показники патріотичних якостей трьох груп.

Так, якісними показниками, що характеризують ціннісне ставлення особистості до сім'ї, визначено:

- розуміння сімейних норм і цінностей;
- орієнтація на родинну генеалогію, національні традиції свого роду;
- повага до старших і бажання допомогти, наслідування сімейні, національні традиції та звичаї.

Показники якостей, що свідчать про моральне ставлення до людей, толерантне ставлення до інших культур і націй: розуміння моральних цінностей, таких як чесність, доброзичливість, відповідальність, справедливість, толерантність; прагнення до створення таких особистих якостей, виявляючи повагу до людей і культури інших націй.

Показниками якостей, що характеризують ставлення до Батьківщини, рідного краю є: знання державних символів України; бажання пізнати культурну спадщину рідної країни; шанування культурних традицій і звичаїв українського народу; співпраця в суспільно-патріотичних справах. Зазначені критерії та показники були покладені в основу визначення рівня сформованості патріотичних якостей студентів: високий, достатній, середній, низький [38].

Ми виділили основні компоненти патріотичного виховання: пізнавальний, емоційно-мотиваційний, діяльнісний.

Встановлено, що кожен компонент виконує свою функцію. Таким чином, когнітивний компонент патріотичного виховання орієнтований на розвиток патріотичної свідомості, що означає засвоєння патріотичних цінностей (загальнолюдських, морально-гуманістичних, соціально-громадянських, конституційно-державних, професійних, культурних тощо). Крім цінностей, які необхідні в даному випадку, відбувається формування багатогранних знань, які є основою цілісного сприйняття Батьківщини. До таких знань належать: географічні, історичні, культурні, правові, моральні, екологічні, професійні, психолого-педагогічні, трудові тощо.

Пізнавальний компонент спрямований на розвиток патріотичної свідомості молоді. Це сукупність ідей, концепцій, суджень і цінностей, якими збагачуються студенти. Цей компонент має відповідати загальній меті виховання українського

суспільства – формування життєво активної особистості з науковим світоглядом, високим моральним потенціалом, яка прагне працювати на благо України.

Зміст когнітивного компоненту визначається знаннями громадян про Батьківщину, про національні символи, про патріотичні свята, традиції, про людину як захисника Батьківщини, про моральний обов'язок захищати Батьківщину тощо. Вона має ґрунтуватися на гуманістичному світогляді, оскільки її основою є любов і повага до Батьківщини – почуття, які формуються з дитинства протягом усього життя людини. Цей компонент включає стійкі оціночні установки і судження, систему демократичних, моральних, гуманістичних цінностей.

Як критерій сформованості когнітивної складової патріотичного виховання ми виділили ціннісно-патріотичний світогляд із такими показниками:

- 1) патріотично-світоглядні знання;
- 2) ціннісно-патріотична свідомість;
- 3) володіння рідною мовою, повага до неї.

Зміст ціннісно-патріотичного уявлення про світ включає формування знань і розвиток інтересу учнів до рідної мови, традицій, звичаїв і культурної спадщини свого народу; інтерес до історії свого народу, своєї країни, до останніх подій; інтерес до патріотичного виховання підростаючого покоління; позитивні мотиви навчальної діяльності студентів у процесі підготовки; основні когнітивні процеси та здатність регулювати емоційний стан.

Мотиваційна складова включає присутність молоді актуальні суспільно важливі (виконання громадянського обов'язку) та особисті мотиви. Ми погоджуємося з думкою В. Мірошніченка про те, що в основі патріотичного виховання студента лежить мотиваційний компонент [18; 28]. Дизайн цієї складової визначає другий критерій «Патріотична діяльність» згідно таких показників:

- 1) мотивація патріотизму;
- 2) активна суб'єктно-патріотична позиція;
- 3) толерантне ставлення до представників різних культур.

Цей критерій визначає рівень інтересу до питань патріотизму, сформованість ціннісних орієнтацій, наявність власної патріотичної позиції та вміння її адекватно аргументувати, рівень міжкультурної толерантності.

Патріотичне виховання нерозривно пов'язане з інтернаціональним вихованням, адже справжній патріот поважає не лише звичаї та традиції свого народу, а й шанує традиції інших народів. Активна складова патріотичного виховання студентів у навчально-виховному середовищі гуманітарного університету спрямована на формування вмінь і навичок патріотичного виховання студентів у майбутній професійній діяльності.

Сформованість трудового компоненту патріотичного виховання ми визначали за критерієм патріотично-професійної діяльності, який включає такі показники:

- 1) здатність до патріотичної самореалізації;
- 2) готовність до здійснення патріотичного виховання учнів.

Цей критерій визначає рівень мотивації до активної патріотичної діяльності, здатність особистості діяти відповідно до її ціннісної та патріотичної позиції, розвиток інтересу до педагогічної діяльності в цілому та патріотичного виховання зокрема, а також розвиток позитивних мотивів діяльності в процесі навчання.

Формування мотиваційної готовності майбутніх студентів гуманітарного ЗВО означає виховання комплексу мотивів, який включає пізнавальні та соціальні мотиви, інтерес до майбутньої діяльності такого плану. Зміна співвідношення пізнавальних і соціальних мотивів, рівня інтересу до педагогічної діяльності свідчить про рівень мотиваційної готовності студентів до патріотичного виховання.

2.2 Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

Наше дослідження було спрямовано на вивчення стану освітнього процесу з точки зору патріотичного виховання. На даному етапі проаналізовано досвід роботи Ізмаїльського державного гуманітарного університету у сфері

патріотичного виховання, обрано та впроваджено методи діагностики для вивчення рівня патріотичного виховання студентів. Проведено якісний та кількісний аналіз отриманих результатів для визначення вихідного рівня патріотизму студентів.

Можна виділити декілька компонентів патріотичного виховання молоді: пізнавальний, емоційно-мотиваційний, діяльнісний.

Патріотичне виховання студентської молоді включає реалізацію таких груп завдань, до яких належать: формування ставлення до патріотизму як соціальної та моральної цінності; формування та розвиток інтересу до такої навчальної діяльності; створення та розвиток позитивних мотивацій діяльності студентів у процесі підготовки, створення теоретичної підготовки: забезпечення студентів методичними навичками; надання теоретичних і методичних знань; надання знань технологічного характеру; формування практичної готовності: формування практичних умінь і навичок, необхідних для виконання навчальної частини цього плану.

Для вирішення поставлених у дослідженні завдань та перевірки гіпотези дослідження використано комплекс загальнонаукових і психологічних методів, які взаємно перевіряються та доповнюються.

Основними теоретичними методами були: історико-бібліографічний, порівняльний, системний, логічний, ретроспективний; метод моделювання, узагальнення експерименту.

Емпіричні методи включають: експериментальні методи - анкетування, тестування, спостереження, професійне оцінювання. На кожному з рівнів використовувалися різні методи пізнання, які склали комплексну методологію дослідження.

Одним із завдань нашого дослідження було визначення актуального рівня сформованості патріотичного виховання студентів гуманітарного університету. Для виконання цього завдання нами розроблено анкети, тести та анкети для проведення експерименту; виконано контрольні зрізи; проведено аналіз отриманих даних.

В експериментальній роботі брали участь 53 студента I-IV курсів Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Критеріями вибірки дослідження були: приблизно однаковий рівень уявлень про патріотизм, їх кількість у групах.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури, вивчення думок науковців, аналізу стану патріотичного виховання студентів розроблено та науково обґрунтовано три рівні патріотичного виховання за певними критеріями і показниками: високий, середній, низький.

1. Високий рівень – який характеризується глибоким розумінням сутності патріотизму, наявністю чітко аргументованої патріотичної позиції, стійкими ціннісними орієнтаціями. Студенти виявляють неабиякий інтерес до теми патріотизму, глибоко володіють українською мовою, історією України, загальноосвітніми предметами та намагаються удосконалити та поглибити ці знання. Студенти цього рівня мають виразну ціннісно-патріотичну свідомість, міжкультурну толерантність та активну суб'єктно-патріотичну позицію щодо актуальних подій. Студенти беруть активну участь у громадській діяльності, виявляють ініціативу до патріотичного самовдосконалення, вміють оцінити патріотичне виховання інших.

2. Середній рівень характеризується поєднанням наявної чіткої патріотичної позиції, яка формується патріотичними цінностями, переконаннями та ідеалами. На цьому рівні студенти володіють системними знаннями про патріотизм у межах навчальної програми, а подекуди виявляють потребу в самоосвіті в цій сфері. Студенти володіють знаннями української мови, історії України та загальноосвітніх предметів. Студенти цікавляться традиціями, звичаями та культурою українського народу.

Достатньо розвинений рівень толерантності до представників інших народів. Студенти є активними в громадському та політичному житті, але їм потрібна підтримка вчителів або друзів, щоб проявити ініціативу.

3. Низький рівень – який характеризується пасивним ставленням до питань патріотизму, відсутністю чіткої патріотичної позиції, несформованістю ціннісних орієнтацій, відсутністю міжкультурної толерантності.

Студенти, які перебувають на цьому рівні, мають поверхневі, несистематизовані знання про патріотизм, більшість з них не докладає зусиль для розширення своїх знань про це явище. Потреба в активній патріотичній діяльності не має яскраво вираженого характеру. Студенти малоініціативні, уникають участі в громадській роботі, патріотичних заходах. Наявність елементів відчуження та байдужості в суспільно-політичній сфері. Вони байдуже, а часом і негативно ставляться до культури, традицій, звичаїв та історії свого народу, неадекватно оцінюють і реагують на події, що відбуваються на сході нашої країни.

Для визначення рівня сформованості патріотизму студентів були проведені анкетування, тестування та різноманітні анкети. Ми наведемо результати деяких анкет і методик. Так, для визначення ставлення молоді до власної країни та суспільства студентам були запропоновані *анкета «Патріотизм в розумінні сучасної молоді»* (додаток А) та *анкета «Патріот»* (додаток Б).

Аналіз анкети «Патріотизм в розумінні сучасної молоді».

На перше запитання анкети 45 % студентів відповіли, що національна ідея відіграє провідну роль у розбудові країни, лише 2 % студентів зазначили, що національної ідеї в країні немає. На запитання, чи впливає знання історичного минулого на майбутнє життя країни та її мешканців, більшість студентів (55 %) відповіли, що кожен сам вибирає, наскільки для нього важливо знати історію своєї країни. Слід зазначити, що лише 24% студентів вважають, що історичне минуле є дуже важливим, що кожен громадянин України повинен його вивчати і знати. На третє запитання анкети «Які заходи повинна вживати держава для збереження патріотичного духу молоді» студенти відповіли так: держава повинна виконувати всі закони, прописані в конституції (право на безкоштовну освіту та медицину, право на житло, право на роботу); заохочення молоді до участі в активному громадсько-політичному житті країни; подбати про кожного українця і скасувати закон "Затягування поясів" тощо. Більшість студентів (44%) вважають, що повага до своєї країни є рисою характеру, необхідною для виховання патріотизму у молоді. Аналіз відповідей на питання "Як саме Ви проводите свій

вільний час?" показали, що вільний час студенти переважно проводять вдома (за комп'ютером, телевізором) і переважно в компанії друзів (35 % та 44 %).

Наступні два питання анкети стосувалися наявності (відсутності) моральних цінностей в українській молоді. Більшість студентів (68 %) вважають, що моральних цінностей немає, а саме: немає культури, поваги до старших, молодь маловихована, байдужа, жорстока, часто виявляє неповагу до старших, неповагу до рідної мови, звичаїв, традицій українського народу, сучасна молодь не хоче служити в армії і стати на захист рідної країни.

На запитання «Чи вважаєте ви, що молодь, яка вживає алкоголь чи наркотики, не може бути патріотом», думки респондентів розділилися – «так» вважають 56%, «ні» — 44%. Студенти вважають, що на рівень патріотизму молоді впливає можливість вибору навчального закладу (33 %) та загальна політична атмосфера в суспільстві (32%).

Аналіз анкети «Патріот».

Аналіз результатів відповідей на запитання «Чи вважаєте ви себе патріотом?» у вигляді діаграми (рис. 2.1).

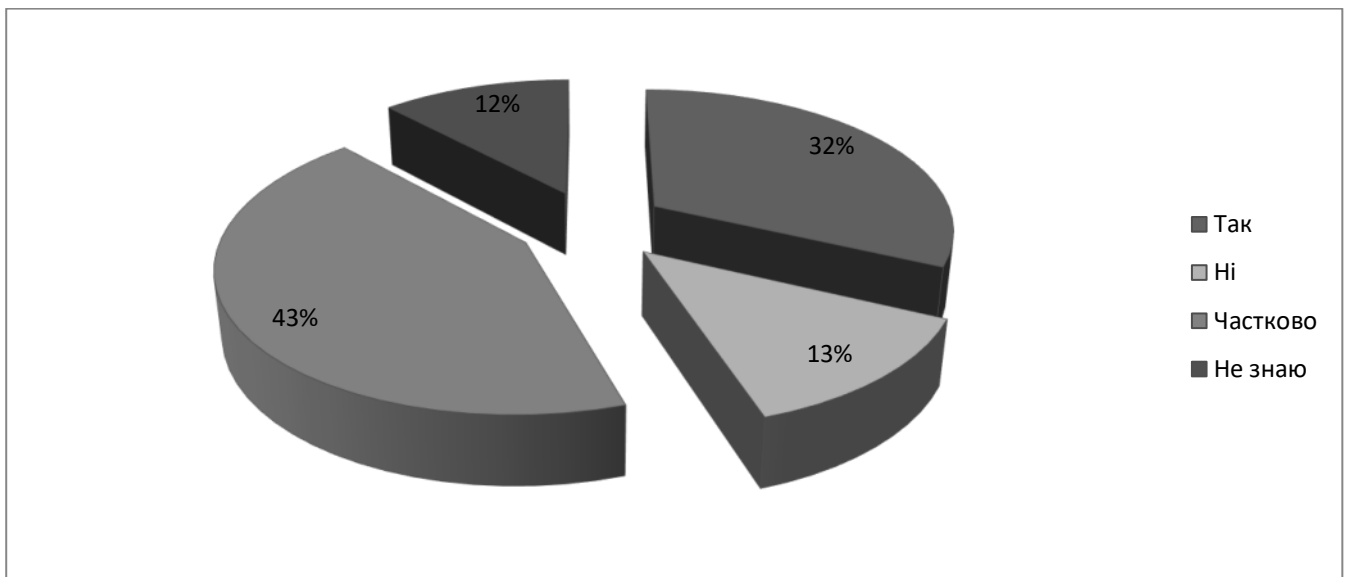

Рис. 2.1 Показники відповідей на запитання «Чи вважаєте ви себе патріотом?» (за анкетною «Патріот»)

Надалі представимо результати відповідей на запитання «Хто на Ваш погляд більшою мірою вплинув на формування ваших патріотичних почуттів?» у вигляді гістограми (рис. 2.2).

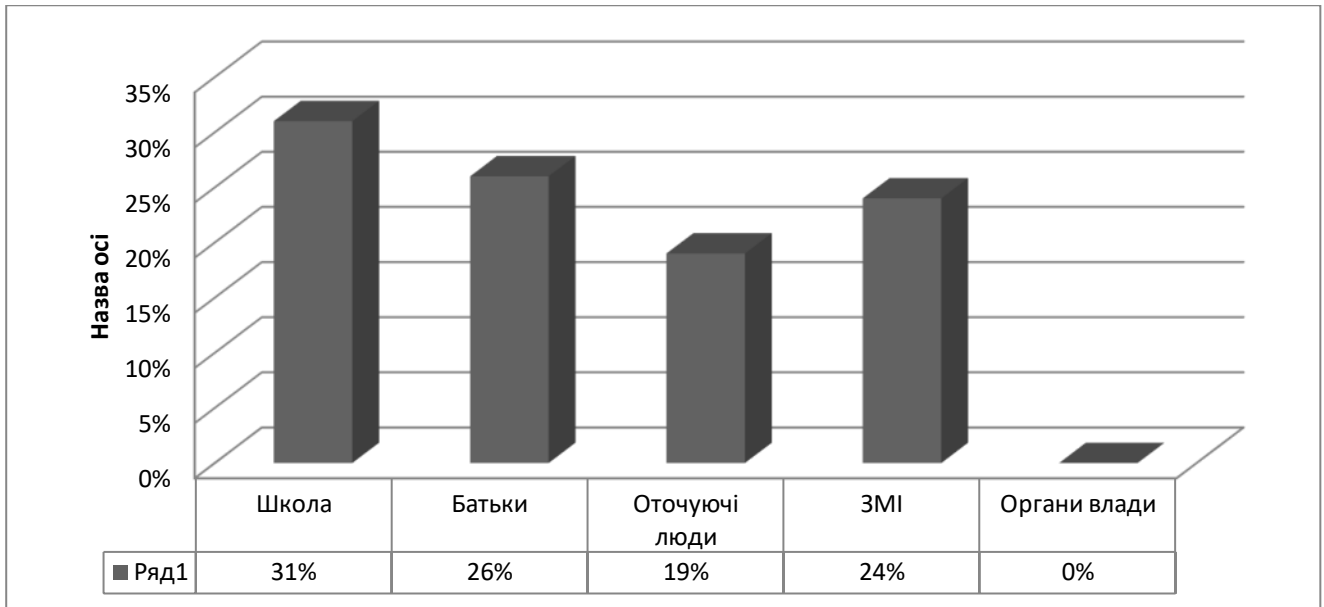

Рис. 2.2 Показники відповідей на запитання «Хто на Ваш погляд більшою мірою вплинув на формування ваших патріотичних почуттів?» (за анкетною «Патріот»)

Підсумовуючи, можна сказати, що найбільший вплив мають школа та батьки, а менший – засоби масової інформації та оточуючі люди.

У відповідях студентів не виявлено параметру «Органи влади», який також може мати значення в оцінці впливу представників влади на формування світогляду молоді.

Показники відповідей на запитання анкети «Патріот» - «Як Ви для себе визначаєте поняття патріотизму?» представимо у вигляді гістограми (рис. 2.3).

Надалі у вигляді діаграми (рис. 2.4) представимо розподіл відповідей студентів на запитання «За якими ознаками визначається поняття патріотизму?».

Якісний аналіз результатів відповідей виявив, що найбільшого значення набувають такі компоненти, як: любов до рідного дому, національна впевненість у собі, безкорислива любов до Батьківщини, готовність до самопожертви заради її блага чи порятунку.

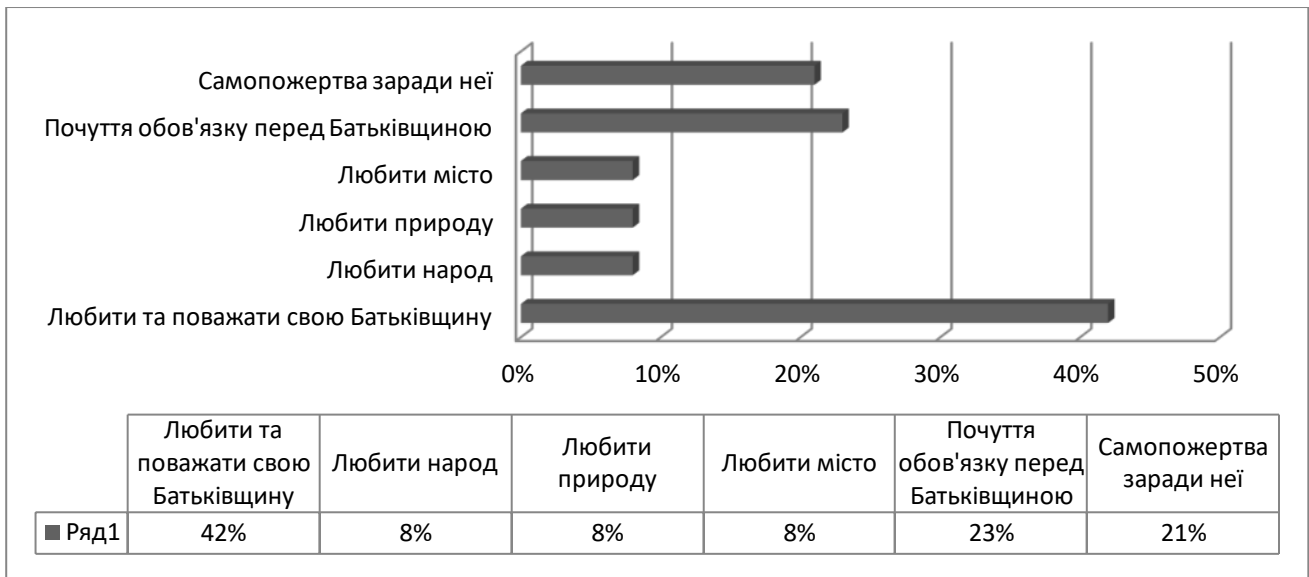

Рис. 2.3 Показники відповідей на запитання «Як Ви для себе визначаєте поняття патріотизму» (за анкетною «Патріот»)

На запитання, якими якостями повинен володіти патріот, а також на запитання, наскільки ці якості розвинені у самого респондента, ми отримали такі результати:

1. Найбільше значення респонденти надають впевненості в собі – 42 %. Рівень розвитку якості в середньому 8,2; медіана становить 9 балів (це означає, що половина респондентів поставила вищу оцінку -10, а половина оцінила її розвиток менше 9).

2. На друге місце посіли готовність і чесність, яку відзначили 10 респондентів. Розвиток волі визначається в середньому на 8,4, медіана 9; справедливість – 8,5, медіана – 9.

3. Третій рядок займають активна життєва позиція, здатність до самоконтролю (невід'ємна частина волі), мужність (теж невід'ємна частина волі), чуйність. Високу оцінку, як і раніше, отримали сила волі, активний спосіб життя – 35 % респондентів, її розвиток в середньому оцінили на 7,8, медіана – 8 балів.

4. Більше половини респондентів також назвали такі якості, як здоров'я, любов, друзі (емоційна підтримка, підтримка, совість), прагнення до знань (освіти), свобода, щасливе сімейне життя, освіта, життєрадісність, незалежність), відповідальність, толерантність.

Деякі суперечності отриманих даних можуть стати основою для бесід про патріотизм зі студентами і становлять, мабуть, найбільший інтерес цієї анкети.

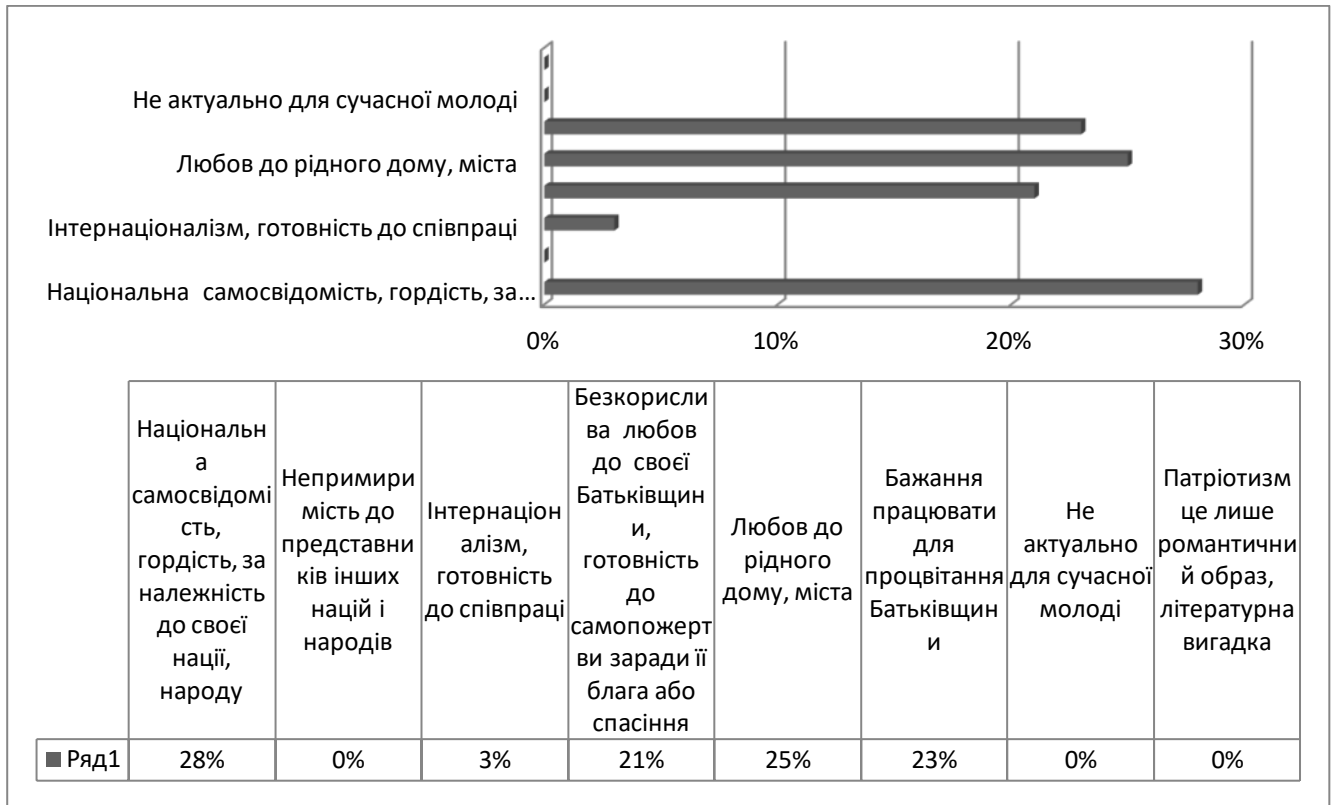

Рис. 2.4 Показники відповідей на запитання «За якими ознаками визначається поняття патріотизму?» (за анкетною «Патріот»)

5. Матеріальна забезпеченість, суспільне визнання, плідний спосіб життя, веселість, охайність, висока життєва вимогливість, непримиренність до оточуючих не входили до характеристик патріотизму або оцінювалися однорідно.

Аналізуючи результати двох попередніх анкет, ми виділили основні характеристики патріотизму, їх розуміння студентами та ставлення до них (табл. 2.1).

Проведені дослідження показують, що у більшості студентів є почуття патріотизму. На запитання, що таке, на вашу думку, патріотизм, 42 % студентів дали стандартну відповідь: любов до Батьківщини; 21 % - любов до Батьківщини і служіння їй, готовність до самопожертви заради її блага і порятунку; 8 % – любов до рідного міста, села, дому.

Таблиця 2.1

Складові ціннісно-патріотичної свідомості

Показники патріотизму	Рівень найбільш повних уявлень (%)	Рівень стійких принципів уявлень (%)	Рівень – ціннісна дезорієнтація (%)	Рівень – відсутність уявлень (%)
Чесць	16	19	31	34
Обов'язок	21	36	28	15
Любов	21	23	32	24
Гідність	10	20	37	33
Відданість	15	19	27	39
Вірність	14	17	35	34
Самовідданість	15	19	21	45
Мужність	23	29	24	24
Самовіддача	25	17	21	37
Воля	17	21	37	25

Водночас у матеріалах анкети виявлено відповіді (близько 1%), які відображають національну ворожнечу та непримиренність до представників інших націй і народів.

На запитання, чи вважаєте ви себе патріотом, результати виявилися суперечливими. Лише кожен третій студент вважає себе патріотом (32 %), частково – 43 %, 13 % не вважають себе патріотом, 12 % мали проблеми з відповіддю.

61 % студентів не хочуть залишати свою країну і жити в іншій, лише кожен восьмий студент (13 %) виявив бажання жити за межами України. Кожен п'ятий учень (20 %) має суперечливі почуття до рідного краю і тому не зміг відповісти на запитання, 6 % учнів байдуже до місця проживання.

Для більш повного і конкретного з'ясування основних моментів змістової сторони патріотизму: спрямованості студентів, їх установок і світогляду,

ставлення до себе, до діяльності, до інших людей, формування почуття патріотизму і готовності служити у Збройних силах ми запропонували найбільш поширену *методику дослідження ціннісних орієнтацій М. Рокича*. Він розрізняє два типи цінностей: термінальні цінності - цілі - переконання в тому, що варто прагнути до кінцевої мети існування індивіда, і інструментальні цінності - засоби - переконання в тому, що певна поведінка або риса особистості переважає в будь-якому ситуації.

В подальшому для зручності статистичної обробки результатів дослідження ми відзначимо високий рівень трьома балами, середній рівень двома балами і низький рівень одним балом.

Ми провели діагностику сформованості патріотичного виховання студентів за всіма трьома критеріями. Розподіл студентів за рівнем патріотичного виховання за окремими критеріями та показниками цих критеріїв наведено в таблицях 2.2 – 2.4.

Таблиця 2.2

Узагальнені показники ціннісно-патріотичного світогляду студентів
Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Показники патріотизму	Високий рівень (%)	Середній рівень (%)	Низький рівень (%)
Патріотично-світоглядні знання	9	22	69
Ціннісно-патріотична свідомість	26	30	44
Володіння української мовою, повага до неї	28	26	46
Узагальнений показник	21	26	53%

За допомогою анкет, тестів та результатів іспитів ми визначили сформованість показників ціннісно-патріотичної свідомості студентів. Зокрема,

визначали наявність патріотичних та світоглядних знань за допомогою тестів та анкет: «Патріотизм в розумінні сучасної молоді», «Як ви розумієте патріотичне виховання?», «Громадянин – це патріот»; висновки щодо обізнаності студентів щодо сучасних політичних та економічних подій в Україні ми навели свої аргументи за результатами анкетування «Патріот», «Патріотизм в розумінні сучасної молоді» та методики М. Рокича «Ціннісні орієнтації»; перевірка рівня знань української мови, історії, культури, традицій і звичаїв місцевого населення проходила за допомогою контрольних завдань з гуманітарних дисциплін, а також за результатами анкетування «Як ви розумієте патріотизм? ».

З метою визначення патріотичної активності студентів ми провели тестування та анкетування студентів за трьома показниками. Мотиви активної патріотичної діяльності студентів визначали за результатами анкетування «Ставлення до служби в армії», опитувальника «Патріот» та методики діагностики мотивації Мільмана. Визначається рівень активної суб'єктно-патріотичної позиції учнів щодо актуальних подій за допомогою тестів та анкет «Ставлення до служби в армії», анкети «Патріот», «Патріотизм в розумінні сучасної молоді». Толерантне ставлення студентів до представників різних культур було визначено за результатами діагностичної методики Собкіна «Вимірювання толерантних установок у сфері міжнародних відносин». Результати представлені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Показники патріотично-спрямованої активності студентів Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Показники патріотично-спрямованої активності	Високий рівень (%)	Середній рівень (%)	Низький рівень (%)
Толерантне ставлення до різних культур	17	26	57
Мотивація патріотизму	22	26	52
Активна патріотична позиція	32	38	30
Узагальнений показник	23,6	30	46,3

Третій критерій – патріотична професійна діяльність характеризується такими показниками: готовність до патріотичної самореалізації; готовність до здійснення патріотичного виховання студентів.

Сформованість цих якостей у студентів визначали за результатами виконання письмових контрольних завдань з гуманітарних дисциплін та шляхом аналізу розроблених нами анкет і тестів «Як Ви розумієте патріотичне виховання, «Готовність до патріотичного виховання».

Загальні результати за третім критерієм «Патріотично-професійна діяльність» наведені в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Показники рівня готовності студентів Ізмаїльського державного гуманітарного університету до патріотичної професійної діяльності

Показники готовності до патріотично-професійної діяльності	Високий рівень (%)	Середній рівень (%)	Низький рівень (%)
Готовність до патріотичної самореалізації	21	23	56
Здатність до патріотичного виховання	4	13	83
Узагальнений показник	12,5	18	69,5

У ході нашого дослідження також виявлено, що головним фактором, важливою умовою формування у студентів якостей громадянина-патріота в процесі вивчення дисциплін гуманітарного та соціально-педагогічного циклів є психолого-педагогічна (навчально-виховна) діяльність професорсько-викладацького складу.

РОЗДІЛ III. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В УМОВАХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

3.1 Модель патріотичного виховання молоді в освітньому середовищі

Модель організації патріотичного виховання у студентів в умовах освітнього середовища гуманітарного університету в нашому дослідженні містить такі компоненти з урахуванням вікових особливостей та специфіки професійної підготовки здобувачів вищої освіти у межах інтегрованого педагогічного процесу: цільова (мета, завдання), методична (підходи), суб'єктно-об'єктна (принципи та функції патріотичного виховання студентів), змістова, операційно-технологічна (педагогічні умови ефективності патріотичного виховання студентів) та критеріально-оцінний (результативний) блок.

Розглянемо три рівні цілей патріотичного виховання учнів:

1. Стратегічна мета визначає ідеальний результат виховання – (модель необхідного), для досягнення якого необхідно максимально будувати зміст виховання в реальних умовах практичної діяльності викладача щодопатріотичного виховання студентів.

2. Тактична мета спрямовує суб'єктів патріотичного виховання – студентів – на безперервне та поетапне вирішення завдань патріотичного виховання з урахуванням динаміки змін суб'єктів.

3. Оперативна мета, включає щоденні (погодинні та хвилинні) дії та взаємодію для вирішення психолого-педагогічних завдань (ситуацій), пов'язаних з патріотичним вихованням студентів.

Метою патріотичного виховання є розвиток у суспільстві високої соціальної активності, громадянської відповідальності, духовності, формування громадянина з позитивними цінностями та якостями, які можуть проявлятися у творчому процесі на благо Батьківщини, зміцнення держави, забезпечення її життєво важливих інтересів і сталого розвитку.

У рамках нашого дослідження мета патріотичного виховання студентів подається як діагностована, тобто описується результатом:

- формування патріотичної свідомості на основі пізнання культури, мови та традицій свого народу в процесі засвоєння досвіду пізнавальної діяльності;
- формувати почуття любові, співчуття та гордості за Батьківщину, вірність Батьківщині, готовність піклуватися про неї;
- формування ціннісного ставлення особистості до Батьківщини, розвиток мотивів і переживань служіння Батьківщині в процесі засвоєння досвіду еволюційно-ціннісних відносин;
- створення умов для успішної соціалізації студентів, саморозвитку кожного з них як особистості, індивідуальності, як суб'єкта патріотичної поведінки та діяльності в процесі засвоєння практичного досвіду [19; 50; 51].

Методичну частину розробленої моделі патріотичного виховання студентів в освітньому середовищі гуманітарного університету складають такі підходи: гносеологічний, аксіологічний, герменевтичний, системний освітній, діяльнісний, антропологічний, культурологічний та інші підходи.

Гносеологічний підхід - розглядає всі явища і події з точки зору теорії пізнання. Такий підхід забезпечив набір методологічного інструментарію нашого дослідження, який розкриває особливості пізнання людиною об'єктивної реальності, норми цього явища та відхилення від нього.

У педагогіці та психології цей підхід розкриває особливості пізнання людиною об'єктивної дійсності, процесу сприйняття цієї дійсності, її відображення у внутрішньому та зовнішньому середовищі [19; 29].

Аксіологічний підхід до виховання – це орієнтація на цінності особистості, які відповідають її вимогам, а також нормам, визначеним суспільством у певній історичній та життєвій ситуації. Творче освітнє середовище включає забезпечення поваги до чужої думки, визнання суб'єктивних якостей студентів, таких як участь у діалозі та здатність до вибору, відстоювання власної позиції в оцінці фактів, подій, почуттів і відкриттів, відповідальність і самостійність. дисциплінованість [33; 48; 51].

Аксіологічний підхід дає змогу вирішувати як загальні завдання гуманізації суспільства, так і завдання вивчення явища під кутом зору задоволення ціннісних потреб людей у ситуації оцінювання, зміни подій, постановки завдань, пошуку та прийняття рішень та їх виконання.

Ціннісний підхід. Поняття «цінність» у філософії та соціології позначає предмети, явища, їхні властивості, а також абстрактні ідеї, що втілюють суспільні ідеали [19; 45].

Для нашого дослідження цінним є те, що вчені виділяють три форми існування цінностей:

1) цінності, які виступають суспільним ідеалом, виробленим суспільною свідомістю та існуючими абстрактними уявленнями про якості доречного в різних сферах соціального життя;

2) цінності, що виступають у формі творів матеріальної та духовної культури або людських дій, що втілюють певні суспільні ідеали (естетичні, політичні, етичні, правові тощо);

3) соціальні цінності, які, заломлюючись крізь призму індивідуальної життєдіяльності, входять у психологічну структуру особистості у вигляді цінностей, що є одним із джерел мотивації поведінки.

У контексті нашого дослідження ми розглядаємо фундаментальні цінності першої групи, які виступають як суспільний ідеал, вироблений суспільною свідомістю та закладені в ній абстрактні уявлення про якості правильного суспільного життя в різних сферах (значення патріотизму).

Середовищний підхід у вихованні розглядається як метод педагогічної організації середовища, створення та реалізації психолого-педагогічних умов, оптимізації їх впливу на проектування та розвиток патріотичного виховання студентів.

Навчально-виховний процес закладів вищої освіти, у яких створюється освітньо-виховне середовище, спрямований на вирішення найважливіших завдань виховання і навчання – формування національної самосвідомості, громадянської відповідальності та правової самовпевненості, духовності та культури, ініціативи

особистості, толерантність у поведінці та стосунках. При цьому система термінальних та інструментальних цінностей (особистісний погляд на світ, життєві ситуації, смисложиттєві орієнтації, цілісний образ «Я», готовність до саморозвитку, самонавчання, самовираження тощо) інтенсивно формується, що створює позитивну змістовну основу для смисложиттєвої орієнтації людини та виражає внутрішню сутність її ставлення до дійсності [37; 49].

Створення системи патріотичного виховання в навчально-виховному середовищі гуманітарного університету передбачає реалізацію таких завдань:

- визнання і забезпечення прав кожної особистості, її прав і гідності як найвищої соціальної цінності; утвердження гуманістичної моралі та формування поваги до таких цінностей, як свобода, рівність, справедливість, чесність, відповідальність;

- забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості учня відповідно до його інтересів і здібностей; на розвиток професіоналізму, високої мотивації до праці як основи конкурентоспроможності особистості;

- утвердження толерантного, сприятливого культурного плюралізму ставлення, шанобливого ставлення до інших культур і традицій;

- формування громадянської самосвідомості, почуття причетності до Батьківщини, до народу; визнання духовної єдності поколінь і спільності культурної спадщини; утвердження почуття патріотизму, відданості служінню Батьківщині;

- формування соціальної активності особистості студента: готовності до участі в процесах самоуправління; здатність до співіснування та участі в громадянському суспільстві, готовність брати на себе відповідальність; здатність вирішувати конфлікти відповідно до демократичних засад, здатність приймати самостійні життєві рішення;

- формування психологічної та фізичної готовності студентів до виконання громадянського та конституційного обов'язку щодо захисту національних інтересів і незалежності країни, підвищення авторитету та розвиток мотивації молоді до державної та військової служби;

- розвиток критичного мислення, яке забезпечує усвідомлення та відстоювання особистої позиції з тих чи інших питань, уміння шукати нові ідеї та критично аналізувати проблеми, брати участь у дебатах, уміння зважувати дії та аргументи, передбачати можливі наслідки вчинків і дій;

- формування політичної та правової культури, знань про політичні системи та органи влади на всіх рівнях суспільного життя, про закони та системи законодавства; підтвердження відповідності Конституції України, законодавству, державній символіці, державній мові;

- уміння визначати форми та методи своєї участі в житті суспільства та університету, спілкуватися з демократичними інститутами та владою, захищати та підтримувати закони та права людини, знати шляхи соціального захисту.

Підхід герменевтики — це універсальний філософський підхід, який визначає загальні принципи пізнання та тлумачення явищ навколишньої дійсності, вводить нові поняття в науку загалом і в психологію зокрема.

Герменевтикою (від грец. «з'ясування») вважають:

- 1) мистецтво розуміння і розуміння смислів і значень;
- 2) теорія та загальні правила тлумачення текстів;
- 3) філософське вчення про онтологію (пізнання), розуміння та епістемологію [29; 39; 54].

Концептуальними в рамках нашого дослідження є такі положення герменевтичного підходу:

1) розуміння цілого через розуміння його окремих частин, а також розуміння частин уже через уявлення про значення цілого;

2) також взаємно опосередковано уявлення про текст, у тому числі статтю, спогади, листи як фрагменти всього душевного життя певної людини та розуміння «частини» і «цілого» (що й диктує необхідність враховувати світогляд, міру особистості, його суб'єктну позицію);

3) розуміння тексту як прояву життя творчої особистості можливе за умови розуміння духовного світу відповідної епохи, що, у свою чергу, включає

розуміння проявів життя, залишених цією епохою, напр. , політика в галузі освіти; потреби держави, особистості, суспільства.

Для методу пізнання в нашому дослідженні важливою є рефлексія герменевтики та критичного мислення у зв'язку з традиційним розумінням багатьох понять. Герменевтичний підхід дозволив визначити значення багатьох понять, пов'язаних із патріотичним вихованням студентів: «патріотизм», «патріот», «патріотичне виховання», «патріотичне виховання» тощо.

Гуманістичний підхід заснований на визнанні людини вищою цінністю, яка має право на свободу, розвиток, реалізацію всіх можливостей. Гуманістичний підхід дає можливість переосмислити характер взаємовідносин між суб'єктами освітнього простору та навколишнім середовищем у напрямку, де особистість здатна не лише адаптуватися, а й змінювати своє середовище [20; 36].

Гуманістичний підхід у системі формування патріотизму виховання студентів ґрунтується на повазі до студента, турботі про його розвиток. Цей підхід передбачає визнання кожного студента як неповторної особистості (індивідуальності), ставлення до нього як до суб'єкта власного розвитку, спираючись в його навчанні на цілісність знань про людину та високий професіоналізм.

Системний підхід розглядається як методологія спеціального наукового пізнання і соціальної практики, заснована на вивченні об'єктів як систем. Методологічні особливості системного підходу визначаються тим, що він орієнтує дослідників на розкриття цілісності предмета, багатоаспектності типів зв'язків складного предмета та їх зведення в єдину теоретичну картину.

Системний підхід також визначає набір когнітивних принципів, якими керуються конкретні напрями дослідження, які дозволяють ставити та розв'язувати нові завдання та визначати нові предмети дослідження.

Розуміння цілісного підходу до навчання включає організацію життєдіяльності учня, за якої розвиваються всі сторони особистості та її здібності з урахуванням можливостей навчального закладу, суспільства, індивідуальних особливостей та відмінностей учнів. Це стає можливим за умови, що освітній

процес є цілісністю, у якій гармонійно взаємодіють усі ланки та підсистеми. Така цілісність досягається через єдність духовно-індивідуального, соціально-психологічного та технологічного компонентів (підсистем) освіти [31; 63].

Антропологічний підхід на основі К.Д. Ушинського, базується на системному використанні даних усіх гуманітарних наук як предмета навчання та забезпечує врахування вікових особливостей учнів у навчальному процесі. Скеровує викладача на розв'язання протиріч, характерних для певної вікової групи, на формування провідних новоутворень; врахування чутливих періодів навчання та виховання; організація педагогічного процесу на діагностичній основі.

У рамках антропологічного підходу патріотизм визначається як одна з найвищих соціокультурних цінностей, яка має декілька характерних антропологічних меж. Він з'являється в полі почуття, уявлення, дії людини; це засіб ідеологічного впливу і чинник суспільної практики. Антропологічний підхід передбачає, що жодна риса особистості не повинна розвиватися на шкоду гуманістичним принципам виховання. Ставлення до Батьківщини – це життєва і культурна цінність, яка має загальнолюдський зміст і значення. Гуманістичний характер патріотизму є його фундаментальним критерієм [191, 13].

Ми визначили зміст терміну «патріотичне виховання» на основі культурологічного підходу методичного напрямку, який орієнтований на використання комплексу ідей, понять і методів педагогічної діяльності.

Спробуємо визначити зміст патріотичного виховання студентів з більш конкретними завданнями, враховуючи специфіку майбутнього виховання студентів за такими напрямками:

- Військово-патріотичне виховання включає: увічнення пам'яті воїнів, полеглих у військах, захист вітчизни; розуміння кожним громадянином своєї ролі і місця в службі Батьківщині, високої особистої відповідальності за виконання вимог військової служби, переконання в необхідності формування необхідних якостей і навичок для виконання військового обов'язку в лавах Збройних Сил України;

- Виховання гордості за Україну: формування глибокої поваги та шанування символів України - герба, прапора, гімну, інших символів та історичних святинь Батьківщини;
- Виховання на досвіді суспільних цінностей минулих поколінь формує почуття гордості за своїх предків.
- Вивчення національних традицій у побуті та стосунках у родині, виховання та підходи до роботи, творчі методи. Поширення ідей та цінностей не лише українського патріотизму, а й місцевого або регіонального патріотизму, який характеризується прихильністю та любов'ю до своєї Батьківщини, міста, села, вулиці, підприємства, спортивної команди тощо.
- Виховання готовності до гідної та самовідданої служби суспільству і державі, до виконання обов'язку захисту Батьківщини.

Отже, означений зміст патріотичного виховання відповідає двом традиційним уявленням; зміст – виклад основних орієнтирів виховання та системи формування базових цінностей [41; 67].

Дієвий компонент моделі патріотичного виховання.

Патріотичне виховання – реальний етап розвитку внутрішньої культури студента, зумовлена засвоєнням ним досвіду пізнавальної діяльності, емоційно-ціннісних відносин і дієво-практичного досвіду, що виявляється в здатності й готовності самореалізуватися як особистість і індивідуальність у служінні Батьківщині:

- засвоєння студентом досвіду пізнавальної діяльності передбачає формування патріотичних знань та уявлень;
- засвоєння студентом досвіду емоційно-ціннісних стосунків означає формування патріотичних почуттів, цінностей і переконань;
- засвоєння студентом дієвого та практичного досвіду проявляється у втіленні патріотичних знань та ідей, цінностей та переконань у патріотичній поведінці та діях.

Тому патріотичне виховання розглядається як результат набуття студентом пізнавальної активності, емоційно-ціннісних стосунків і дієво-практичного

досвіду, які виявляються в здатності й готовності до самореалізації особистості та індивідуальності в діяльності на благо Батьківщини.

3.2 Обґрунтування психологічних умов патріотичного виховання у студентів гуманітарних закладів вищої освіти

Сьогодні в Україні все більшої актуальності набуває виховання патріотизму у молодого покоління, що зумовлено новими суспільно-політичними реаліями в нашій державі після Революції Гідності; обставини, пов'язані з російською агресією.

Важливим чинником національно-патріотичного виховання є феномен Майдану – красномовне свідчення жертвності заради беззастережної поваги до прав людини та поваги до людської гідності, відстоювання національних інтересів шляхом відмови від учасників заради особистого, досягнення спільної мети; багатомовність, полірелігійність. Зміст просвітницьких заходів має позиціонувати Майдан як безпрецедентну у світовій історії форму мирного колективного протесту українців у відповідь на порушення недемократичним політичним режимом у країні основних прав людини та громадянина [48].

Таким чином, на сучасному етапі становлення та відродження України як суверенної європейської країни постала необхідність створення принципово нової системи національно-патріотичного виховання студентської молоді, тобто необхідно визначити та реалізувати такі психолого-педагогічні умови що якнайкраще формувало б патріотичне виховання студентів.

Л. Виготський стверджував, що необхідно заздалегідь створити умови, необхідні для розвитку відповідних характеристик [36].

Таким чином, «умова» є невід'ємною частиною будь-якого процесу, особливо процесу формування патріотичного виховання студентів у навчально-виховному середовищі гуманітарного закладу вищої освіти.

Гуманітарні ЗВО містять компоненти моделі або технології, передбаченої проектною технологією патріотичного виховання [67].

А. Алексюк, А. Аюрзанайн, П. Підкасистий під психолого-педагогічними умовами розуміють фактори, що впливають на процес досягнення мети, і поділяють їх на:

- а) зовнішні: позитивні стосунки між учителем і учнем; об'єктивність оцінювання навчального процесу; місце навчання, приміщення, клімат тощо;
- б) внутрішні (індивідуальні): індивідуальні особливості учнів (стан здоров'я, риси характеру, досвід, здібності, навички, мотивація тощо)[20; 35].

У нашому дослідженні під психолого-педагогічними умовами формування патріотичного виховання студентської молоді ми будемо розуміти таку сукупність факторів, які ефективно впливатимуть на формування та розвиток усіх складових патріотизму як складової формування їх професійної особистості.

Від сукупності відповідних принципів, функціональної спрямованості навчання і виховання, методів і прийомів, засобів і педагогічних умов, за яких буде організовуватися навчальний процес, залежить майбутній вчитель.

Проблема визначення та обґрунтування психолого-педагогічних умов патріотичного виховання підростаючого покоління розглядається у працях багатьох дослідників: О. Абрамчук (психолого-педагогічні умови патріотичного виховання учнів технічних навчальних закладів), Т. Анікіна (психолого-педагогічні умови патріотичного виховання майбутніх учителів музики за допомогою художніх краєзнавство), Н. Волошина (психолого-педагогічні умови патріотизму сучасного українського суспільства), Т. Гавлітіна (психолого-педагогічні умови національно-патріотичного виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу), В. Коваль (психолого-педагогічні умови патріотичного виховання учнів у процесі вивчення української літератури у старших класах загальноосвітньої школи), В. Дзюба (психолого-педагогічні умови патріотичного виховання майбутніх офіцерів), О. Доценко (психолого-педагогічні умови військово-патріотичного виховання в Збройних Силах України та ін.).

Проаналізувавши досліджувану проблему, враховуючи дидактичні принципи, складові та різні підходи науковців до визначення психолого-педагогічних умов, ми визначили наступні психолого-педагогічні умови, які

дозволять ефективно реалізувати формування патріотичного виховання студентської молоді у навчально-виховному та освітньому середовищі гуманітарного університету: використання виховного потенціалу навчальних предметів патріотичного виховання; залучення студентської молоді до соціально важливих проектів патріотичного виховання; використання інноваційних методів і форм залучення студентів до національно-культурної спадщини українського народу.

Велике значення у формуванні патріотизму підростаючого покоління має вивчення історії України, яке знайомить нас з минулим нашої країни, з видатними особистостями, які зробили вагомий внесок у розвиток української науки, культури та мистецтва. Героїчна боротьба українського народу за свою незалежність посилює почуття національної гордості за минуле нашої країни. Відомі історичні події є прикладом високого героїзму українців і є підтвердженням високого патріотизму, великої любові до України та її народу. У процесі вивчення історії України слід виховувати в учнів не лише патріотизм, а й високий гуманізм і духовність, увагу та повагу до учасників війни.

Виховувати патріотизм у студентів можна і на уроках іноземної мови, наприклад: виховання любові, чуйності, милосердя, толерантного ставлення до інших («Моя сім'я», «Людина і суспільство»); створення статусу громадянства («Моя країна – Україна»); виховання дбайливого ставлення до природи («Охорона навколишнього середовища»); вивчення проблем бідності, безробіття, хвороб («Проблеми сучасне суспільство»), формуючи негативне ставлення учнів до тероризму, сепаратизму, насильства тощо.

Реалізація першої педагогічної умови здійснювалася за допомогою таких методів і прийомів: (круглий стіл «Український етнос у часі та просторі»), створення україномовного освітнього простору (свята «День матері», «День Державного Прапора України», «День Незалежності України», «День захисника України», «День річниці Майдану», «День українського козацтва», «День української писемності та мови», «День Збройних Сил України», «День Соборності України», «День вшанування Героїв Небесної Сотні», вечори «Ми

діти твої, Україно!», «Живи та міцна, наша країно!», «Україна – незалежна держава!» , «Україна на всіх одна!», «Великий пророк, великий українець», «Барви українських мов», «Наші славні герої»), створення учнями творчого продукту на основі української мови (конкурси «Козацькі вечорниці»), «Конкурс патріотичного плакату», виставки «Українська геральдика та державна символіка», «Українська вишиванка», «Подільський рушник», конференції «Україна – європейська країна», «ОУН і УПА в роки Другої світової війни», виховання відповідального ставлення до рідної мови у студентів (виховні заходи для студентів «Україно, материнська колыско!», «Барви української мови», «Клин до Тараса»). Окремим напрямком роботи було формування якостей особистості, що характеризуються ціннісним ставленням до Батьківщини, за допомогою змісту навчальних предметів («Фольклор як духовна школа національного світогляду», «Мистецтво української діаспори» , «Український фольклор в іменах», «Сучасна українська освіта», «Ідеї побратимства в міфах»).

Тому результати національно-патріотичного виховання, яке має ґрунтуватися на принципах демократизму, гуманізму, толерантності, спадкоємності та спадкоємності поколінь, залежать від умілого та творчого підходу педагогічного колективу, від його професіоналізму, від найбільш ефективні методи і форми викладання суспільно-гуманітарних дисциплін, на творчість та ініціативу у використанні інноваційних технологій у педагогічній діяльності.

Використовуючи цікаві історичні приклади становлення нашої країни, українського козацтва, героїку національно-визвольних рухів, сучасні досягнення в галузі літератури, науки, мистецтва та культури, у процесі вивчення суспільно-гуманітарних дисциплін вчителі повинні показати не тільки славне минуле України, а й висвітлити помилки, яких допустили українці в минулому, що призвели до їх поневолення. Віримо, що уроки минулого формують такого громадянина, якому властиві високі морально-духовні цінності, повага до історичних звичаїв і традицій народу, любов до Батьківщини, відповідальність за сьогодення і майбутнє України.

Проектна технологія є одним із шляхів виховання патріотизму учнів. Проект (від лат. *projectus* — «кинутий вперед», «той, що видається наперед») — це обмежена в часі цілеспрямована зміна окремої системи з визначеними вимогами до якості результатів, можливими обмеженнями використання ресурсів і певної організації.

Проект синтезує властивості наукового дослідження (аналіз, прогнозування, моделювання, конструювання) та управлінських функцій (постановка цілей, планування, мотивація, контроль) і при цьому не зводиться до жодного з перерахованих явищ [28].

Соціально значущий проект існує у двох формах: як складова частина програми, що є формою конкретизації та змістовного наповнення пріоритетних напрямів розвитку соціально-культурного життя; як самостійне вирішення розглянутої локальної проблеми конкретної аудиторії.

Соціальний проект — це «мета проектної діяльності як виду соціальної творчості. Основною кінцевою стратегічною метою соціального проекту є створення оптимальної спільноти організованих колективних відносин через досвід об'єктивних умов і життєдіяльності різних соціальних груп» [26; 49].

Соціальні проекти серед молоді – це інноваційний продукт у молодіжному середовищі, спрямований на вирішення конкретного завдання, виявлення соціальних чинників та використання нових технологій, які модернізують різні форми молодіжної діяльності [34; 46; 62]. Вони включають проблеми соціального передбачення, прогнозування, планування, проектування та моделювання. Соціально значущий проект диктує необхідність членства в групі та має внутрішню цінність, він моделює соціальні явища, розвиває дискусійні навички дизайнерів та розширює кругозір учасників у вирішенні проблем молоді.

Суб'єктами діяльності є викладачі, співробітники, аспіранти та студенти, які будують стосунки на основі співробітництва, співтворчості та співуправління.

Освітнє середовище ЗВО складається з кількох взаємопов'язаних компонентів: культурне середовище ЗВО, медіасередовище, середовище збереження здоров'я, матеріально-технічна база. Керівництво та координація

діяльності всіх структурних підрозділів з навчання студентів здійснюється чітко структурованою «освітньою вертикаллю»: вчена рада (на чолі з ректором) – рада з виховної роботи (проректор) – управління з виховної роботи – декан /заст. декану з виховної роботи – куратор. Усі компоненти системи взаємопов'язані та знаходяться в інноваційному режимі розвитку, який передбачає постійне оновлення та вдосконалення кожного компонента.

Ефективність формування патріотичного виховання студентської молоді у загальноосвітньому середовищі значною мірою залежить від спрямованості виховного процесу, від методів і форм його організації.

Пріоритетна роль у патріотичному вихованні належить активним методам, які базуються на демократичній взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини та сприяють формуванню самокритичності, творчості та ініціативи. Такими методами є: ситуативно-рольові та імітаційні ігри, діяльність у соціальних проектах, інтелектуальні аукціони, соціально-психологічні тренінги, мозковий штурм, проблемні соціально-політичні ситуації, ситуації успіху, аналіз конфліктів та стилів поведінки, використання інструментів спілкування, демократичний діалог, метод трибуни, колективні творчі роботи, використання інформаційних технологій.

Велику роль у патріотичному вихованні відіграють і традиційні методи, а саме: лекції, семінари, бесіди, диспути, робота з книгою та періодичними виданнями тощо. Наприклад, можна провести зі студентами бесіди на теми: «Моя рідна Україна», «Народна символіка України», «Патріотизм – актуальність сьогодення», «Моє ставлення до військового конфлікту в Україні» тощо.

Змістом проектної діяльності стали суспільно-політичні події в Україні. Отже, важливими чинниками патріотичного виховання учнів стали: феномени Майдану та Небесної Сотні, які були розміщені в окремих проектах як форма захисту національних інтересів, прав людини та поваги до людської гідності; подвиги українських воїнів і волонтерів; особового складу учасників АТО та військових подій сьогодення та їх родин, що сприяло розвитку позитивного

ставлення до захисту країни, служби в армії та розвитку активної суб'єктної позиції щодо подій в Україні.

Основними засобами виховання патріотичної активності студентської молоді в гуманітарному університеті є:

- виховний потенціал навчального процесу;
- традиції університету, факультету, групи;
- науково-дослідницька діяльність студентів;
- педагогічна практика;
- учнівське самоврядування;
- культурно-масова та творча діяльність студентів;
- спортивно-оздоровча робота.

У системі навчання Ізмаїльського державного гуманітарного університету студенти гармонійно поєднують багатогранність (лекції, свята, фестивалі, зустрічі, презентації, конкурси тощо); групові (усні журнали, виставки, бесіди, круглі столи, майстер-класи, творчі об'єднання, колективи) та індивідуальні (практики, індивідуальні бесіди, конкурси, конференції тощо) форми навчальної діяльності спрямовані на створення умов для самореалізації особистості студентів у різних видах діяльності з індивідуальним підходом до кожного.

Учасники виховної діяльності використовують широкий спектр методів: прямі та опосередковані словесні дії (виховні години, диспути, дискусії, круглі столи, бесіди, зустрічі), дії засобів масової інформації, частини науки, літератури та мистецтва (інформаційні стенди, стінгазети, бібліотека), форми безпосередньої навчальної діяльності в процесі спілкування вчителя та учня (індивідуальні бесіди); безпосередній емпіричний та наочно-інформаційний вплив вихователя на свідомість і поведінку вихованця, форми взаємин, способи спілкування та діяльності, особистий приклад; опосередковані дії через вимоги, норми, умови, що виникають із певним чином організованих видів діяльності, ситуацій, обставин або з волі вихователя. Вибір форм і методів виховання диктується конкретними цілями і завданнями виховання.

Залучення студентської молоді до практичної діяльності на ранніх етапах професійної підготовки позитивно впливає на розвиток організаційних, комунікативних здібностей та громадянської активності.

В дослідженні Прокоф'євої Л.О зазначається, що студентська молодь Ізмаїльського державного гуманітарного університету активно беруть участь всіх міських заходах, орієнтованих на реалізацію принципудіалогу та взаємодії культур [87, с. 232].

У Придунайському регіоні проводиться низка заходів, спрямованих на створення умов для соціально-культурної ідентифікації особистості, формування уявлень про культурно-етнічне розмаїття світу як у просторі, так і в часі; на виховання терпимості та поваги права кожного народу зберігати свою культурну самобутність; на оснащення молоді понятійним апаратом, що забезпечує можливість найповнішого опису полікультурного середовища; на розуміння молоддю технологій реконструкції цінностей культурних спільностей, що беруть участь у діалозі, що є першим кроком до розуміння мотивів, установок та упереджень учасників діалогу культур; на розвиток юнацтва здібностей до критичного засвоєння полікультурної реальності.

Щорічно проводиться фестиваль мистецтв «Дунайська весна», де виступають найкращі вокальні, інструментальні та танцювальні колективи міста та району.

З 2012 року щорічним стало проведення етнічного фестивалю «Бессарабськатантелла», де національно-культурні суспільства представляють свою творчість. Окрім оформлення у національних стилях подвір'їв, як правило, демонструються елементи народної творчості, готуються традиційні страви національної кухні, організується святковий концерт, що складається з блоків, що становлять культуру національностей, що мешкають в Ізмаїлі. Також під час проведення етнічного фестивалю проводяться конкурс приготування Бесарабської юшки, майстер-класи майстрів народного мистецтва [86, с. 324].

Роботу з формування патріотичного виховання студентської молоді необхідно проводити комплексно, в єдності всіх її складових. Вона має стати

засобом відродження національної культури, стимулом для пробудження таких моральних якостей, як совість, людяність, емоції та національна гідність.

ВИСНОВКИ

Під патріотичним вихованням студентів гуманітарного університету розуміється психолого-педагогічний процес формування особистості громадянина і патріота своєї Батьківщини, який ґрунтується на прийнятті демократичних цінностей, повазі до закону, правових норм, загальної моралі та співпраці студентів у демократичних процесах, формування мовленнєвої культури.

Патріотичне виховання передбачає формування у студентів патріотичної свідомості, ціннісного ставлення до українського народу, Батьківщини, країни, нації, активної суб'єктної позиції щодо сучасних політичних подій в Україні, діяльність, спрямовану на формування України як правової, демократичної держави та вміння формувати у молодого покоління високопатріотичне виховання.

Важливою складовою патріотичного виховання в сучасних умовах є військово-патріотичне виховання, зміст якого визначається національними інтересами, а головним завданням є формування готовності студентської молоді брати участь у боротьбі із зовнішніми загрозами, служити в Збройних силах України.

Патріотичну вихованість студентської молоді розглядають як невід'ємну цінність і духовно-моральну якість особистості, яка виявляється у почутті любові до України, її мови та традицій народу, у відчутті духовного зв'язку з нею, у моральній відповідальності за долю Батьківщини та готовності її захищати, у вільному національному самовизначенні особистості, яка здатна успадкувати культурні надбання українського народу та свідомо зберігати і примножувати національні духовні цінності, здатність працювати на розвиток країни.

2. Навчально-виховне середовище педагогічного університету як засіб патріотичного виховання студентів – це цілісна інноваційна комунікаційно-технологічна система, яка характеризується педагогічно доцільною цільовою спрямованістю, ціннісною спрямованістю, відкритістю до суспільства та його проблем, постійним розвитком та самовпевненість - організація, що є важливим

фактором професійного становлення студентської молоді та її особистісного розвитку.

Освітнє середовище виконує такі завдання: орієнтація на створення гуманістичного інтерактивного середовища, спрямованого на якнайбільший розвиток особистісного потенціалу кожного студента; програмне забезпечення взаємозв'язку навчального процесу з навчально-науковою роботою; максимальне використання виховного потенціалу навчальних предметів; розробка та реалізація патріотично спрямованого змісту спільної діяльності викладача та студента.

Сутнісними характеристиками навчально-виховного середовища гуманітарного університету як педагогічної системи є: багатofакторність, перспективність, комплексність, поступовість.

3. Структура патріотичного виховання студентської молоді включає такі компоненти: пізнавальний, мотиваційний, діяльнісний. Доречно визначено критерії сформованості кожного компонента: ціннісно-патріотичний світогляд з показниками: патріотично-світоглядні знання, переконання, ідеали; ціннісно-патріотична свідомість; володіння рідною мовою, шанобливе ставлення до неї; патріотична діяльність з показниками: мотивація патріотизму; активна суб'єктно-патріотична позиція; толерантне ставлення до представників різних культур; патріотично-професійна діяльність за показниками: здатність до патріотичної самореалізації.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури виділено три рівні патріотичного виховання студентської молоді (високий, середній, низький).

4. Модель організації патріотичного виховання студентської молоді у навчально-виховному середовищі гуманітарного університету містить розділи, що враховують вікові особливості та специфіку професійної підготовки студентів у рамках інтегрованого психолого-педагогічного процесу: цільовий; блоковий, теоретико-методичний блок, блок змістовий, операційно-технологічний і результативний, які перебувають у структурно-функціональній взаємодії.

Ефективне патріотичне виховання студентів гуманітарного ЗВО можливе за таких психолого-педагогічних умов: використання виховного потенціалу

навчальних предметів для патріотичного виховання студентів; залучення студентської молоді до участі в суспільно важливих патріотичних проектах; активне вивчення національно-культурної спадщини українського народу. Зазначені психолого-педагогічні умови діють у навчально-виховному середовищі гуманітарного університету в комплексі.

Реалізація психолого-педагогічних умов передбачала такий методичний супровід та відповідні форми виховної роботи: щодо першої психолого-педагогічної умови – використання виховного потенціалу навчальних предметів з метою патріотичного виховання студентів – круглі столи, конкурси, виставки тощо. Другою психолого-педагогічною умовою є залучення студентської молоді до участі в суспільно важливих патріотичних проектах – різноманітних видах проектів: творчих, ігрових, пізнавальних, дослідницьких, культурно-пізнавальних, практичних, соціальних, волонтерських. Третій – активне вивчення національно-культурної спадщини українського народу – інтелектуальні ігри, дискусії, диспути, прес-конференції, круглі столи, тематичні діалоги, ділові ігри, інтерактивні методи: «Мікрофон», «Акваріум», «Асоціації», «Переваги та недоліки», «Займи позицію», метод «Ключові запитання», метод «Преса», Кейс-стаді, мозковий штурм тощо. З'явилися різні форми навчання: індивідуальні, групові, масові; традиційні та інноваційні; монологічні та діалогічні; словесно-логічна та спільна робота тощо.

Результати нашого експерименту свідчать, що переважна більшість студентів мають низький рівень патріотичного виховання (55 %). Середній рівень виявлено у 26 % студентів. Високий рівень патріотичного виховання мають 19 % респондентів.

Проведене дослідження не претендує на всебічне розкриття всіх аспектів означеної проблеми. Потребують подальшого вивчення та розвитку інноваційно-інформаційні технології забезпечення патріотичного виховання студентської молоді, дослідження зарубіжного досвіду патріотичного виховання молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамчук, О. В. Лінгвосоціокультурні чинники у патріотичному вихованні студентів вищих технічних навчальних закладів /О. В. Абрамчук // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр. / Нац. техн. ун-т —ХПШ. – Х.,2001. –Вип. 5. С. 354–368.
2. Абрамчук, О.В. Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів: дис.. канд. пед. наук / О.В. Абрамчук, -Тернопіль, 2006. – 254 с.
3. Абрамчук, О.В. Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладаів: [монографія] / О. Абрамчук, М. Фіцула. –Вінниця: УНІВЕРСУМ – Вінниця, 2008. – 137 с.
4. Агаддулін Р.Р. Позанавчальна виховна робота у ВНЗ: досвід формування полікультурної компетенції сучасного вчителя// Педагогіка та психологія. – 2007. – №3. – С. 64-72.
5. Андрущенко В. Характер особистості: гармонія національних і загальнолюдських цінностей [Текст] / В. Андрущенко, Ю. Руденко // Освіта. – 2008. – № 53, 24–31 грудня. – С. 10-11.
6. Анікіна, Т.О. Патріотичне виховання майбутніх учителів музики засобами художнього краєзнавства: автореф. дис...канд.пед.наук: 13.00.01 / Т.О. Анікіна; АПН України; Інститут педагогіки. – К., 1993. –19с.
7. Баженов В.Г. Виховання патріотизму майбутніх керівників / В.Г. Баженов, О.С. Пономарьов, О.Г. Романовський // Вестн. Харк. гос. политехн. ун-та. – Х.,1998. – Вып. 22. – С.100–104.
8. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 124–129. Бех І. Д. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України / І. Бех, К.Чорна. Київ. – 2014. – 48 с.
9. Бех, І. Д. Патріотичне виховання дітей та молоді / І. Бех, К. Чорна // Позашкілля. – 2011. – № 10. – С. 9-16.

10. Бех І. Д. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Бех, К. Чорна. Київ. – 2014. – 29 с.
11. Білоус В.С. Патріотизм / В.С. Білоус // Політологічний енциклопедичний словник. – К., 2004. – С. 477.
12. Богульський А. Патріотичне виховання студентів юридичного факультету – складова становлення громадянина-патріота / А. Богульський // Рідна шк. – 2004. – №12. – С. 74–75.
13. Вдовенко Н. Національна культура як необхідна складова багатогалузевої системи патріотичного виховання студентів / Н. Вдовенко // Коледжанин. – 2004. – №4. – С. 18-21.
14. Вербицька П. В. Громадянське виховання учнівської молоді: сучасні аспекти розвитку: Монографія / Поліна Василівна Вербицька. —К.: Генеза, 2009. — 384 с.
15. Вовк Л. Освітній процес і становлення національної самосвідомості (історико–педагогічний аспект) // Наукові записки: матеріали звітної–наукової конференції УДПУ імені М.П. Драгоманова за 1992 рік. – К., 1993. – С.112–114.
16. Гавлітіна Т.М. Національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу: Автореф. дис...канд.пед.наук: 13.00.07 / Гавлітіна Тетяна Миколаївна; Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2007. – 20с.
17. Гарнійчук В. Форми та методи виховання патріотизму старших підлітків у позаурочній діяльності / В. Гарнійчук // Історія в школі. – 2009. – № 1-2. – С. 18-22.
18. Гевко О.І. Національно-патріотичне виховання студентів вищих педагогічних закладаів засобами декоративно-ужиткового мистецтва: Автореф. дис...канд.пед.наук: 13.00.07 / Гевко Оксана Іванівна; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2003. – 20с.
19. Герасимчук В.І. Патріотичне виховання студентської молоді в українських і польських вищих закладах освіти (Порівняльний аналіз): Автореф.

- дис...канд..пед.наук: 13.00.01 / Герасимчук Валенти на Іванівна; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 1998. – 17 с.
20. Гонський В. Патріотизм як основа сучасного виховання та ідеології держави / В. Гонський // Рідна школа. – 2001. - № 2. – С. 9 – 14.
21. Гонтаровська, Н. Створення освітнього середовища як необхідна умова морального духовного розвитку особистості [Текст] / Н. Гонтаровська // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2005. – № 5/6. – С. 144-146.
22. Даценко О.М. Військово-патріотичне виховання в українських збройних формуваннях в умовах боротьби за українську державність (березень 1917 – листопад 1929 рр.): Автореф. дис...канд.іст.наук: 20.02.22 / Даценко Олександр Миколайович; Національна академія оборони України – К., 2002. – 18с.
23. Дерев'янку Н. Формування громадянської культури особистості школяра: навч.-метод. посіб. / Н. Дерев'янку, В. Костів / за ред. В. Костіва. – К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2011. – 352 с.
24. Дічек Н. Своєрідність концепції виховання громадянина за спадщиною В.О. Сухомлинського / Н. Дічек // Рідна школа. – 2007. - № 9. – С. 14 –16.
25. Домбровський Л.Ф. Національні свята і пам'ятні дати – важливий засіб виховання патріотизму та національної свідомості студентів / Л. Ф. Домбровський, А. І. Домбровський // Громадянський патріотизм Іпроблеми викладання україністики у вузах Одещини : матеріали наук. практ. конф., Одеса, 2–3 листоп. 2000 р. – О., 2001. – С. 102–106.
26. Дроб'язко П. Українська національна школа: витоки і сучасність. – К.: Видавничий центр «Академія», 1997. – 184 с.
27. Дубина М. М. Патріотичне виховання молоді / М. Дубина, Ю.Руденко // Освіта України. – 2006. –№8. – С.15.
28. Дубина М. Виховання учнів і студентів Українського патріотизму / М. Дубина, Ю. Руденко. – К.: ТОВ «Експрес-Поліграф», 2010. – 400 с.
29. Жадько В. А, Бідзіля П. О. Про національно-патріотичне виховання студентської молоді/ В. А. Жадько, П. О. Бідзіля // Матеріали

VI Міжнародної науково-практичної конференції з питань патріотичного виховання молоді «Соціальний розвиток України та патріотичне виховання громадян»/ 18-19 жовтня 2012 р. – Запоріжжя: «Акцент» –546 с.

30. Жаровська О. П. Національна свідомість як складова патріотичного виховання студентів педагогічних університетів / Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб.наук.праць. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – Вип. 18, кн. 1. – С. 233 – 242.
31. Жаровська О.П. Сучасні підходи до формування патріотизму у студентської молоді / О.П. Жаровська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць. – Випуск 40 / Редкол.: В.І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2013. – 392с. –С.107–111.
32. Жаровська О.П. Ціннісно-орієнтаційна складова патріотичного виховання студентів педагогічного університету. / О.П.Жаровська // International Scientific Journal EURO-AMERICAN SCIENTIFIC COOPERATION: research articles / Responsible editors: Tonkyh S., Pryhodko N., Mintz A. – Hamilton, Canada: «Accent Graphics Communications», 2014. – Volume 5. – 90p. – ISBN 978-1-77192-098-8 –С. 61– 68.
33. Зарванський В. М. Національний патріотизм і проблеми оновлення суспільства / В.М. Зарванський / Питання соц.-політ. наук // Вопр. соц.-полит. наук . – К, 1991. – Вип. 82. – С. 44–49.
34. Захарченко Р. О. Теоретичні засади виховання національної самосвідомості : Навч. посіб. / Р. О. Захарченко, В. П. Москалець, Ю. Д. Руденко, І. В. Огородник, В. К. Сидоренко; Ін-т змісту і методів навчання. - К., 1998. - 150 с.
35. Івашковський В. Виховні засади розвитку особистості патріота України / В. Івашковський // Рідна школа. – 2005. - № 4. – С. 36 – 38.
36. Ігнатенко П. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: навч. – метод. посіб. / П. Ігнатенко, В.

- Поплужний, Н. Косарева, Л. Крицька. – К.: Інститут змісту і методів навчання, 1997. – 252 с.
- 37.Карнаух А. Формування політичної культури молоді на сучасному етапі // Людина і політика. – 2008. – №5. – С.134–139.
- 38.Карпач Н. І., Олешак С. П. Особливості розвитку молодіжної участі у волонтерській діяльності / Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб.наук.праць. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – Вип. 18, кн. 1. – С. 351 – 360.
- 39.Кендзьор П. Метод проектів як важливий засіб громадянського виховання учнівської молоді / Петро Кендзьор // Педагогіка і психологія проф. освіти. – 2003. – № 1. – С. 203 – 210.
- 40.Коваль В.О. Патріотичне виховання учнів у процесі вивчення української літератури в старших класах загальноосвітньої школи: Автореф. дис. канд.пед.наук: 13.00.02 / Коваль Валентина Олександрівна; Інститут педагогіки АПН України. – К., 1999. – 16 с.
- 41.Коваль Г. В. Формування патріотизму – важливий чинник соціалізації молоді України на сучасному етапі політичного процесу: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Г.В. Коваль; Микол. держ. гум. ун-тім. П. Моголи. – Миколаїв, 2007. – 208 арк.
- 42.Кононенко, П. Українське козацтво: шляхи розвитку,традиції виховання молоді : Козацька педагогіка / П. Кононенко, Ю. Єлісовенко, Ю. Руденко // Освіта. – 2002. – №41. – С.2-3.
- 43.Концепція Загальнодержавної цільової соціальної програми патріотичного виховання громадян на 2013-2017 роки [Електронний ресурс] : схвалено рішенням колегії М-ва освіти і науки, молоді та спорту України від 31.05.2012 № 6/1-21. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua//about-ministry/collegium-of-theministry/119/122/>. – Назва з екрана.
- 44.Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді: наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641 / [Електронний ресурс] Режим доступу:

<http://old.mon.gov.ua/ua/aboutministry/normative/4068-148>. Коркішко О. Використання педагогічних технологій патріотичного виховання в позаурочній роботі сучасної школи / О. Коркішко // Рідна школа. – 2005. - № 6. – С. 48 – 50.

45. Коркішко О. Становлення патріотичного виховання в 19–20 ст.: (Історичний аспект) / О. Коркішко // Рідна школа. – 2004. – № 2. – С. 60-62.
46. Костів В. Проблема мети і змісту національного виховання молоді: історія та сучасність / В. Костів // Українське народознавство і проблеми національного виховання. – Івано-Франківськ, 1995. – С.20 –25.
47. Кострюков С. Загальнолюдські та національні культурні цінності: проблеми єдності [Текст] / С. Кострюков // Вища освіта України. –2008. – № 3. – С. 75-83.
48. Красильников Ю.С. Патріотичне виховання військовослужбовців Збройних Сил України засобами української етнопедагогіки: Автореф. дис...канд.пед.наук: 13.00.04 / Красильников Юрій Семенович; Інститут вищої освіти Академії педагогічних наук України. – К., 2002. – 20 с.
49. Кулігіна Н. Ф. Проект "Патріотичне виховання як складник загального виховного процесу" [Текст] / Н. Ф. Кулігіна // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2010. – № 13. – С. 8-10.
50. Кульчицький В.Й. Філософсько-світоглядні передумови розвитку патріотичного виховання в Україні (історичний аспект) / В.Й.Кульчицький // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія педагогіка і соціальна робота. – 2013. – №30. – С.76-78.
51. Левківський К. Роль традицій у національно-патріотичному вихованні курсантсько-студентської молоді / К. Левківський, В. Ряшко// Вища школа. – 2011. – № 11. – С. 15-28.
52. Максютів А. О. Патріотичне виховання майбутніх учителів географії в процесі пошукової туристсько-краєзнавчої діяльності : автореф. дис ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Андрій Олексійович Максютів. – Умань, 2013. – 19 с. – На укр. яз.

53. Мартинюк І. Національна система виховання: шляхи реалізації / І. Мартинюк // Рідна школа. – 1994. – № 3–4. – С. 13 - 17.
54. Матящук В. Сучасне патріотичне виховання: стан проблеми та перспективи розвитку / В. Матящук // Педагогічна думка. – 2009. - № 3. – С. 48-54.
55. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: [навч. посіб.] / Л.А.Медвідь. - К.: Вікар, 2003. -335 с.
56. Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. Додаток до Наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641.
57. Мірошніченко В.І. Теоретико-методичні засади патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників: Автореф. дис... докт. пед. наук: 13.00.07. – теорія і методика виховання / В. Мірошніченко. –К.: Інститут проблем виховання НАПН України, 2012. – 40 с.
58. Мірошніченко В.І. Вплив родини на патріотичне виховання молоді / В.І. Мірошніченко // Збірник наукових праць № 43. Частина II. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2008. – С.132-135.
59. Мірошніченко В.І. Генеза патріотичного виховання в період становлення української нації / В.І.Мірошніченко // Вісник Черкаського університету. – Серія : Педагогічні науки. Випуск 149. – Черкаси, 2009. – С.72-76.
60. Набока Л. В. Національно-патріотичне виховання учнівської молоді [Текст] / Л. В. Набока // Виховна робота в школі. – 2007. – № 9. – С. 27-29.
61. Надольний, І. Динаміка соціальних змін і розвиток національної самосвідомості особистості / І. Надольний. // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв [Текст]. - К., 1999 - .N 3 - С .19-22.
62. Наказ Міністерства освіти і науки України від 27.10.2014 № 1232"Про затвердження плану заходів щодо посилення національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді";

63. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: схвалено Указом Президента України від 25 черв. 2013 р. № 344/2013 // Класний керівник. – 2013. – № 23/24. – С. 9-23.
64. Одарченко В.І. Виховання національної гідності у студентської молоді засобами українського народного мистецтва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. педагог. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / В.І. Одарченко; Харківський національний педагогічний університет ім. Г. Сковороди. - Харків, 2010. - 21 с.
65. Опалко Н.І. Деякі аспекти національно-патріотичного виховання студентів / Н.І. Опалко // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі: аналіт. розробки, пропозиції наук. та практ. працівників: збірник. – К., 1999. – Т. 14. – С. 351 – 354.
66. Пащенко Д. Патріотичне й національне виховання – складові становлення громадянина / Д. Пащенко // Шлях освіти. – 2002. – № 1. – С. 9 – 14.
67. Положення про Центр патріотичного виховання : наказ М-ва України у справах сім'ї, молоді та спорту від 17.09.2009 № 3272 // Основи захисту Вітчизни. – 2010. – № 2. – С. 7-11.
68. Прокофьева Л.А. Проблема этнической самоидентификации студентов Придунавья Украины // Journal of Danubian Studies and Research. - Vol. 6, No. 1/2016. –Р. 222-235.
69. Решетняк В. Ф. Сутнісна визначеність деяких аспектів патріотичного виховання / В. Ф. Решетняк // Виховання національної свідомості особистості : метод. рек. / за ред. Д. О. Тхоржевського. – Глухів, 2001. – С. 20–24.
70. Руденко Ю. Ідеологія патріотизму і державотворення як основа духовності учнів / Ю. Руденко, В. Руденко // Рідна школа. – 1999. – № 10. – С. 8 – 10.
71. Ряшко В. Національно-патріотичне виховання курсантів і студентів ВНЗ МВС у процесі викладання соціально-гуманітарних наук / В. І. Ряшко. [Електронний ресурс]. Режим доступу: vuzlib.com/continent/view/2144/122/

72. Скульський Р. П. Особливості виховної роботи в національному вищому навчальному закладі [Текст] / Р. П. Скульський // Проблеми освіти : науково-методичний збірник / ред кол.: М. З. Згуровський (гол. ред.) [та ін.]. – К. : ІЗМН, 1997. – С. 97-101.
73. Ступарик, Б. Громадянське виховання сучасної молоді / Б. Ступарик // Вісник Прикарпатського університету. – Педагогіка. – Вип. III. – Івано-Франківськ: Плай, 2000 – С. 3-14.
74. Стьопіна О.Г. Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва / Стьопіна Олена Геннадіївна. – Автореф. канд. пед. наук. – Луганськ – 2007 – 23 с.
75. Стьопіна О. Г. Етапи та структура виховання патріотизму як духовно – моральної якості у студентів вищих навчальних закладів / Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2004. - Вип. 4. – С. 233-246.
76. Ткаченко В. Патріотизм / В. Ткаченко // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. Ред. В. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 633-634.
77. Футулуйчук В.М. Військово-патріотичне виховання у Галицькій армії: Автореф. дис... канд. іст. наук: 20.02.22 / Футулуйчук Василь Миколайович; Державний ун-т «Львівська політехніка». – Л., 1999. – 18с.
78. Чепурна, Н. Інноваційна модель патріотичного виховання / Н. Чепурна, Т. Горlach // Освіта України. – 2010. – № 33/34. – С. 7.
79. Чорна К. Національна ідея як фактор становлення патріотизму у дітей та молоді / К. Чорна // Шлях освіти. – 2008. – № 3. – С. 5 – 11.
80. Шаповалова, Н. Патріотичне виховання студентів педагогічного коледжу з використанням засобів ІКТ / Н. Шаповалова // Рідна школа. – 2011. – № 11. – С. 64-67.
81. Шевченко Г.П. Духовні основи патріотичного виховання [Текст] : монографія / Г. П. Шевченко, С.С. Рашидова ; Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. - Луганськ : Ноулідж, 2012. - 197 с.

- 82.Щербань П. Українська національна ідея і сучасні проблеми виховання учнівської та студентської молоді [Текст] / П. Щербань // Вища освіта України. – 2005. – № 4. – С. 62-67.
- 83.Яців Я.М. Національно-патріотичне виховання учнівської молоді у позаурочний час на західноукраїнських землях (1919–1939рр.): Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Яців Я. М.; Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2005. – 20 с.
- 84.Яцюк М. В., Жванко Л. М., Фесенко Г. Г. Патріотичне виховання студентської молоді: основні завдання / Наукова стаття. Харківська національна академія міського господарства. Х. – 2013.
- 85.Cottier S.B. Knott I.E. Structured groups for facilitating development. New York: Human Sciences Press, 1997.
- 86.Prokofyeva L. The Problem of the Prevention of Ethnic Conflicts in the Educational Space in the Context of a Poly-national Region // Journal of Danubian Studies and Research. - Vol. 7, No. 2/2017. P. 318-329.
- 87.Prokofyeva L. The Problem of Ethnic Self-identity of Students of the Ukrainian Danube Region// Journal of Danubian Studies and Research.- Vol. 6, No. 1/2016. – P. 222-235.
- 88.Weiner R. Social Rights Membership Conferencies and Chimeras of Socialist Civil Society IPSA Congress Paper. Berlin - 1994.